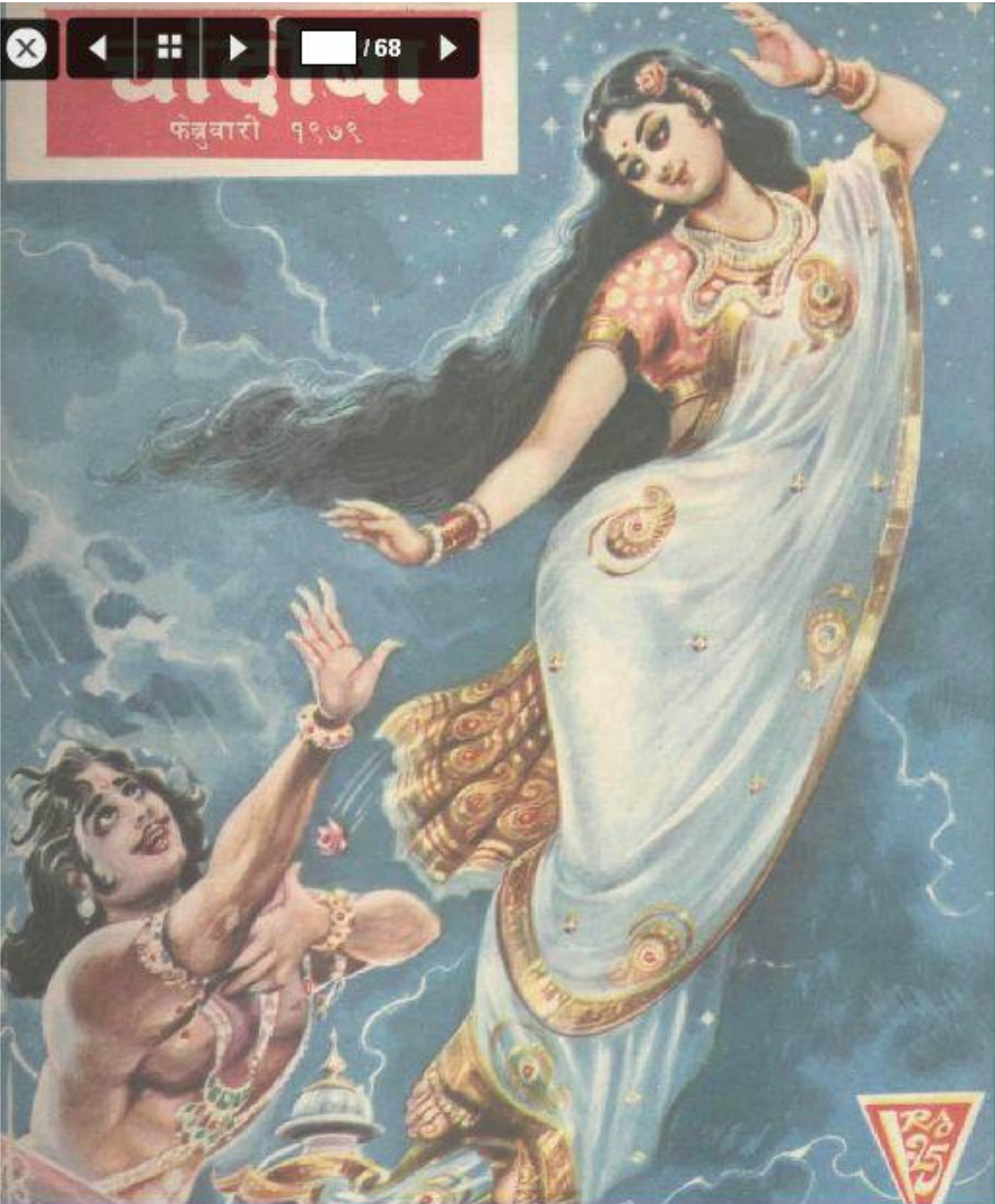

/ 68
फेब्रुवारी १९७९

प्रश्नोत्तरे

सुधाकर 'बंधु', अजमीर (राजस्थान)

प्र. : या वैज्ञानिक युगात चंद्राचे (चंदामामाचे) वास्तविक रूप कळल्यानंतर त्याचा प्रभाव "चांदोबा" वर कितपत पडला, कळवू शकाल का?

उ. : खगोलज्ञानाच्या उदयापासूनच खरोखरी चंद्राच्या वास्तविक स्वरूपाची कल्पना प्राप्त झाली आहे. तरी पुराणांत चंद्र हा एकाद्या माणसासारखाच मानला गेलेला आहे. आपला "चांदोबा" हे एक नाव, संकेत रूपे आहे. "सुधाकर" हे चंदामामाचे नाव आहे. परंतु तुमचा व चंदामामाच्या वास्तविक रूपाचा परस्पर काही संबंध आहे का?

के. जी. सरलाकुमारी, के. जी. हेमलता, कुप्पम (आंध्र)

प्र. : चंद्राहून नक्षत्र किती मोठे आहे? चंद्रमंडल आणि नक्षत्रमंडल या दोहोंत किती अंतर आहे?

उ. : कोणीतरी त्याला हवे तसे एकाच तऱ्हेचे साच्यात काढल्यासारखे गोलाकृती सूर्य (नक्षत्र) व चंद्र या पृथ्वीवर आपल्याला दिसतात; परंतु वास्तविक पाहिले तर सूर्य हा चंद्राच्या ३०० पटीपेक्षा जास्त मोटा आहे. म्हणजे सूर्याला एक नक्षत्र मानून तुलना केली तर चंद्राचा आकार ९० हजारांत एक होईल. आणखी सूर्याहून हजार पटीने, लक्षपटीने मोठी नक्षत्रे आकाशात आहेत.

चंद्र आपल्यापासून २,४०,००० मैल अंतरावर आहे. काही वैज्ञानिकांच्या मते चंद्र हा भूमीचा उपग्रह असून भूमी व चंद्र दोघे सूर्याचे उपग्रह आहेत. म्हणून पृथ्वीचे व चंद्राचे एकच मंडल म्हणता येईल. नक्षत्रमंडल नावाचे मंडल कोठेच नाही. नक्षत्रे परस्परांपासून फार दूर असतात. सूर्य हे आपल्याला सर्वात जवळचे नक्षत्र. पृथ्वी व चंद्र हे सूर्याच्या वातावरणात आहेत.

लब्ध प्रणाश

[६६]

राजा म्हणाला ते ऐकून कुंभार त्याला म्हणाला–"महाराज, मला युधिष्ठिर म्हणून हाक मारतात. मी कुंभार जातीचा आहे. हा जो व्रण आहे, तो तलवारीचा वार लागल्याने झालेला नाही. एकदां मी खूप पिऊन झोकांड्या खात चालत असतां एका खापरावर पडलो. तेव्हां मला जखम झाली तिचा हा व्रण आहे."

"माझं कर्म! मी किती मूर्खपणा केला? याचा बलिष्ठ देह आणि मोठा थोरला व्रण पाहून फसलो!" असा विचार राजाने करून त्याला हाकलून दिले.

तेव्हां कुंभार म्हणाला–"महाराज! मला हाकलून देऊ नका. युद्धात माझं शौर्य साहस पारखून घ्या!"

"तू किती बलवान बहाद्दर असलास तरी तुला हाकलून दिलाच पाहिजे! मागे एका गोष्टीत म्हटल्याप्रमाणे 'तू किती मोठा साहसी, सर्व शास्त्रांत पारंगत, सुंदर तरणाबांड असलास तरी', असं सिंहीण एका कोल्ह्याला म्हणाली होती, 'तुमच्या जातीत जन्मलेला हत्तीला मारू शकणार नाही', ते विसरून कसे चालेल?" राजा म्हणाला.

"आपण म्हणालात ती गोष्ट कोणती?" असे कुंभाराने विचारल्यावर राजाने गोष्ट सांगितली.

सिंहाने वाढविलेला कोल्हा

एका अरण्यात एक सिंहीण व एक सिंह रहात असत. सिंहीण नुकतीच व्यायली होती. तिला दोन छावे झाले. सिंह दररोज शिकार करून एक प्राणी आणून सिंहिणीला आहार आणून देत असे.

एकदां सिंह काळोख पडेपर्यंत शिकार शोधीत राहिला, परंतु शिकार सापडली

नाही आपल्या गुहेत परत येत असतां त्याला वाटेत एक कोल्ह्याचे पिल्लू दिसले. ते कोंवळे पिल्लू पाहून सिंहाला त्याची कींव आली. त्याला ठार न करतां अलगद तोंडात धरून सिंह घेऊन आला आणि त्याने सिंहिणीसमोर त्याला ठेवले.

"मला खायला काही आणले नाहीस का, प्रियकरा?" सिंहिणीने सिंहाला विचारले.

"प्रिये, मला कोल्ह्याच्या या पिल्ला-शिवाय आणखी काही एक शिकार सापडली नाही. हा सुद्धा आपल्यासारखाच सुळे व नखे असलेला मांसाहारी प्राणी आहे. शिवाय कोवळे पिल्लू आहे. म्हणून मी याला ठार केले नाही. भुकेने जीव कसावीस झाला असला तरी स्त्रीला, लिंग धारण करणाऱ्या लिंगाइताला, ब्राह्मणाला, मुलांना, विशेष-करून आपल्या आश्रयास आलेल्यांना ठार करू नये, म्हणे. तरी तू आजारी आहेस. नुकतीच व्यायली आहेस. म्हणून आपल्या आरोग्यासाठी तू काहीतरी आहार हा घेतलाच पाहिजेस. यासाठी तू याला ठार करून खाऊन टाक. एवढ्या आहारावर आपली भूक भागव. उद्यां याच्याहून चांगला मोठा प्राणी घेऊन येतो." सिंह म्हणाला.

"कोवळे पिल्लू म्हणून तू पुरुष असून त्याला ठार केले नाहीस, तेव्हां, मी स्त्री जातीत जन्मून आणि आतां एक माता म्हणून म्हणवून आपलं पोट भरण्यासाठी याला कसा ठार करीन? अगदी मृत्यु-समयीदेखील निषिद्ध काम करू नये, कर्त्तव्यच्युत होऊ नये, असे शास्त्रवचन आहे. म्हणून मी या कोल्ह्याच्या पिल्लाला आपला तिसरा छावा मानून आपल्या दुधावर वाढवीन." असं सांगून सिंहिणीने कोल्ह्याच्या पिल्लाला अंगावर पाजले.

सिंहणीचे पौष्टिक दूध प्याल्याने कोल्ह्याचे पिल्लू क्रमाने वाढत गेले व मोठे हृष्ट-पुष्ट झाले. सिंहाचे छावे व कोल्ह्याचे पिल्लू परस्परातला जातिभेद ओळखू शकले नाहीत. तिघे भावंडासारखे वाढले आणि मिळून मिसळून खेळू लागले.

एकदां तिघे अरण्यात हिंडत असतां त्यांना एक रानटी हत्ती दिसला. त्याला पाहतांच सिंहाचे छावे गर्जना करीत त्याच्या पाठीवर चढून बसले. तेव्हां कोल्ह्याचे पिल्लू त्यांना म्हणाले–"त्याच्या वाटेला जाऊ नका. तो तुमचा हाडवैरी आहे." असे सांगून कोल्ह्याचे पिल्लू सिंह रहात त्या गुहेकडे जोराने पळत गेले.

सिंहाचे छावेदेखील आपल्या मोठ्या भावाची नक्कल करून हतोत्साह होऊन हत्तीला सोडून पळू लागले. शूर सेनापती आपल्या शौर्यपराक्रमाने आपल्या सैन्याला प्रोत्साहन देऊ शकतो. परंतु तोच जर भितरा पळपुटा असेल तर सैन्य घाबरून पळून जाते नाहीका, तसे!

सिंहाचे छावेसुद्धा आपल्या गुहेकडे पळत जाऊन आपल्या वडील भावाचा भितरे-पणा–हत्तीला पाहून तो कसा पळाला, हे हसत सांगू लागले. कोल्ह्याला त्याचा भयंकर राग आला. त्याचे डोळे आग पाखडू लागले. ओठ 'थरथर' कापू लागले आणि त्याने आपल्या धाकट्या भावंडांना खूप सुनावले.

त्याच्या त्या बोलण्याचा सिंहाच्या छाव्यांना भयंकर राग आला. ते पाहून सिंहीण कोल्ह्याला म्हणाली–"बाळा रे, त्यांना तू असे बोलतां कामा नये. ती तुझी धाकटी भावंडेच आहेत, नाही का?"

सिहिणीने गोड शब्दात जे सांगितले ते ऐकून कोल्ह्याला जास्तच राग आला. म्हणाला–"मी यांच्यापेक्षां शौर्यांत, ज्ञानांत किंवा रूपारंगात कोणत्या बाबतीत लहान आहे, म्हणून हे माझी थट्टा करीत आहेत? मी आपल्या आत्मगौरवाचे रक्षण करण्यासाठी यांना आतांच्या आतां ठार करणार आहे!"

सिंहीण हसत त्याला अडवीत म्हणाली–"बाबा रे! तू मोठा शूर असशील, मोठा शिकलेला असशील, खूप सुंदर असशील, परंतु तुझ्या जातीत जो जन्म घेतो तो हत्तीला मारू शकणार नाही! म्हणून मी सांगते ते लक्ष देऊन ऐक. तू जन्माने कोल्ह्या आहेस. तू लहान असतांना तुला पाहून कीव करून मी तुला अंगावर पाजले व वाढविले. माझे छावे अजून लहान आहेत, म्हणून तू कोल्ह्या आहेस हे त्यांनी ओळखले नाही. म्हणून तू आतांच निघून जा कसा! तू आपल्या कोल्ह्याच्या कळपात रहा. नाहीतर माझ्या बाळा, तुझा जीव धोक्यात पडेल!"

ते ऐकून कोल्ह्या प्राणभयाने थरथर कापत जो पळाला तो कोल्ह्यांच्या एका कळपात जाऊन मिसळला.

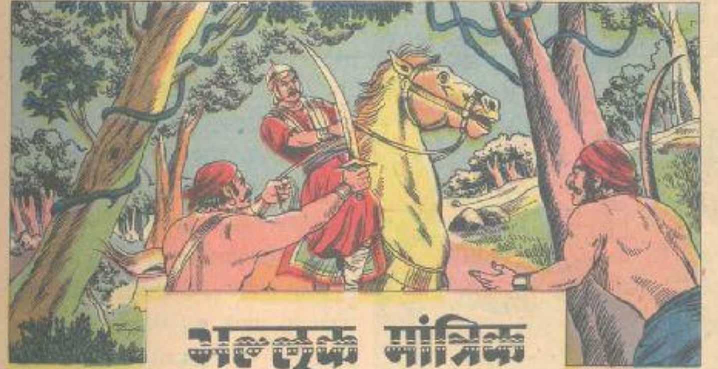
राजाने ही गोष्ट सांगितली व कुंभाराला म्हणाला–"तू कुंभार आहेस हे माझ्या सैनिकांना कळण्यापूर्वीच निघून जा. नाही तर ते थट्टेथट्टेत तुला ठार करतील."

कुंभार लगेच तेथून निघून गेला.

माकड ही गोष्ट सांगून म्हणाले–"मूर्खा! तू आपल्या बायकोच्या फंदात पडून मित्रद्रोह करायला निघाला होतास का? परंतु एका गोष्टीत एका ब्राह्मणाची बायको एका लंगड्या मूर्खाच्या फंदात पडून आपल्या सर्व आत्मीयांना सोडून आपलं अर्धे आयुष्य तिच्याबरोबर घालविलेल्या नवऱ्याचा वध करायला निघाली होती, तशी तुझी बायको वागली असती."

"कोणती गोष्ट ती?" मगरीने विचारतां माकडाने ती गोष्ट सांगितली.

भल्लूक मांत्रिक

[६]

[चंद्रशिला नगरावर स्वारी करायला निघालेल्या दुर्मुख नावाच्या राजावर भल्लूक मांत्रिकाने चांडाळ भल्लूकाला सोडले. ते पाहून दुर्मुख एका अंगरक्षकाबरोबर घोड्यावर स्वार होऊन एका अरण्यातून पळून जात असतां नागमल्ल नावाच्या चोरांच्या नायकाने त्याला दोरीचा फास टाकून पकडले व वर ओढू लागला. पुढे–]

दोघे चोर थरकाप उडवून देणारा आवाज काढून ओरडत अंगरक्षकासमोर झाडाच्या फांदीवरून उतरतांच तो थरथर कांपत घोड्याचा लगाम जोराने ओढत म्हणाला–"अहो, माझ्या कंबरेला तलवार लोंबत असली तरी मी निःशस्त्रच आहे, असे समजा! माझ्या हातून तुम्हांला कोणत्याही प्रकारचा त्रास होणार नाही."

चोरांचा नायक घोड्याचा लगाम डाव्या हाताने घट्ट धरून आणि उजव्या हाताने तलवारीचे टोक अंगरक्षकाच्या कंठावर ठेवून म्हणाला–"अरे ए, तू तलवार उपसलीस तरी आम्ही भिणारे लोक नाही. तो पहा तुझ्या पुढे घोड्यावर गेलेला माणूस, झाडाच्या फांदीला लोंबकळतो आहे. तुम्ही दोघेच आहां की तुमच्या पाठीमागून आणखी काही लोक या बाजूला येत आहेत?"

'आपले काही अनुयायी मागून येत आहेत असे सांगितले तर जिवावरचं संकट टळेल, की.आम्ही दोघेच आहों, असे म्हटले तर टळेल' या विचारात अंगरक्षक असतां राजा दुर्मुख झाडाच्या फांदीला बांधलेल्या दोरीला लोंबत असलेल्या अवस्थेतच मोठ्याने ओरडत म्हणाला–"मला हा अपमान असह्य झाला आहे, कोठे आहेस रे, अंगरक्षका?"

अंगरक्षक उत्तर देणार इतक्यात नागमल्ल त्याच्या कंठात तलवार खुपसण्याची भीती दाखवीत म्हणाला–"म्हणजे, तू अंगरक्षक आहेस तर! कशा तऱ्हेच्या व्यक्तीचा तू अंगरक्षक आहेस रे?"

त्यानंतर अंगरक्षक उतरल्याबरोबर राजा दुर्मुखाला फांदीवर ओढण्याचा कसोशीने प्रयत्न करीत असलेल्या चोराला नागमल्ल म्हणाला–"आपल्याला खूप पैसेवाले लोकच सापडले आहेत रे! रेशमी वस्त्रे घातलेल्या माणसाला त्याची कंबर मोडल्याशिवाय हळूहळू खाली उतरव."

झाडावरच्या चोराने दुर्मुखाला सावकाश खाली जमिनीवर उतरविले. लगेच दुर्मुख त्याच्या पाठीला बांधलेली दोरी सोडविण्याचा प्रयत्न करू लागतांच नागमल्ल-शेजारी ते सर्व पहात असलेला दुसरा चोर दुर्मुखाजवळ जाऊन म्हणाला–"तुझ्या कंबरेला बांधलेली दोरी गळ्याला बांधणार आहेस का? इतकी गर्दी करू नकोस. तू कोण आहेस हे खरे सांगितले नाहीस तर ते काम आम्हीच करू."

इतक्यात झाडावरचा चोर आणि नागमल्ल दोघे तिकडे आले. नागमल्लने राजा दुर्मुखाकडे पायापासून डोक्यापर्यंत एकदा खोल नजरेने पाहून म्हटले–"तुझे हे श्रीमंती थाटाचे कपडे, नक्शी केलेली म्यान पाहिल्यावर तू खूप श्रीमंत असल्यासारखा दिसतो आहेस. प्रथम तुझ्याजवळ जितकी रक्कम असेल ती काढून समोर ठेव. नंतर तू आपल्या या अंगरक्षकाला घरी पाठवून दहा हजार होन मागव. तसे तू करायला तयार नसशील तर तू जिवंत घरी परतणार नाहीस. तुझं प्रेत त्या गुहेत राहणाऱ्या वाघाला किंवा लांडग्याला फराळ करायला मिळेल."

ते ऐकल्यावर राजा दुर्मुखाला तो केवढ्या मोठ्या संकटात सापडला आहे याची जाणीव झाली. आपण कोण हे कळले तर चोर आणखी मोठ्या बक्षिसाच्या मोहाने आपला शिरच्छेद करून आपला शत्रू चंद्रशिला नगरीचा राजा जितकेतू याच्याकडे आपले डोके पाठवायला मागेपुढे पहाणार नाहीत. त्या ऐवजी आपण एक श्रीमंत व्यापारी असल्याचे खोटे सांगितले तर आपल्याला आपल्या अंगरक्षकाच्या हाती फक्त दहा हजार होनच मागविण्याची गरज राहील. परंतु मध्यंतरी आपण खोटे बोलल्याची गोष्ट बाहेर पडली तर...

राजा दुर्मुख आपल्या प्रश्नाचे उत्तर देण्याऐवजी मुक्यासारखा उभा राहून काहीतरी विचारात गढला असल्यासारखा पाहून चोरांचा नायक नागमल्ल चिडला व दातओठ चावीत म्हणाला–"काय रे कोणत्या विचारात आहेस? काही तरी युक्ती काढून माझ्या हातातून निसटून जाण्याच्या विचारात आहेस, नाही का?" असे म्हणत त्याने तलवार उचलली. लगेच दुर्मुख म्हणाला–"तू मागितलेस ते दहा हजार

होन कसे मागवायचे, याच विचारात होतो. माझे नाव दुर्जय शेट, मी उदयगिरीचा राहणारा आहे. आतां तर माझ्या जवळ फुटकी कवडीसुद्धा नाही!"

ते उत्तर ऐकून नागमल्ल आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला–"इतकी श्रीमंती वस्त्रे अंगावर घालून आणि बरोबर फक्त एका अंगरक्षकाला घेऊन तू या जंगलातून प्रवास करतो आहेस म्हणावयाचास! आम्ही तुझ्या या गप्पांवर विश्वास करावा म्हणतोस होय?" असे विचारीत नागमल्ल शेजारच्या चोरांना म्हणाला–"अरे, याच्या कंबरेला बांधलेली दोरी सोडा आणि याच्या गळ्याला बांधा. मी तेवढ्यात

याला फाशी द्यायला एखादं चांगलं झाड हुडकतो."

नागमल्ल अजून बोलतच होता, तेवढ्यात त्यांना दुरून कोठून तरी हत्तीचा चिकार आणि त्याच्या पाठोपाठ चांडाळ अस्वलाचे ओरडणे ऐकू आले. त्यामुळे राजा दुर्मुख व त्याचा अंगरक्षक नखशिख थरथर कापू लागले. अंगरक्षक एकदां चहूंकडे पहात म्हणाला–"महाराज, मला वाटलं होतं की ते चांडाळ भल्लूक कोठेतरी वाट चुकून जंगलात भटकत असेल. परंतु ते तर आपला वास घेत इकडेच येत असल्यासारखं दिसते आहे." चोरांचा नायक अनुयायांकडे पहात म्हणाला–"यांचं बोलणे ऐकलंत का रे? हा आपलं नाव दुर्जय शेट म्हणतो आहे, आणि तो 'महाराज' म्हणून हाक मारतो आहे. त्याहून जास्त आश्चर्य म्हणजे चांडाळ भल्लूक...आणि ते जंगलात वाट चुकून भटकत आहे!" असे म्हणत तलवार उगारून नागमल्ल म्हणाला–"काय रे, तुम्ही दोघे बुद्धिभ्रम झालेले वेडे आहां की आम्हांला भ्रमांत घालण्यासाठी या गप्पा मारतां आहां?"

राजा दुर्मुख काय उत्तर द्यावे या विचारात घाबरून जाऊन इकडे तिकडे पहात असतां पुन्हा एकदा अगदी जवळ हत्तीचा चिकार आणि अस्वलाचे ओरडणे ऐकू आलं. ते ऐकल्यावर नागमल्लसुद्धा चपापला व एका चोराला म्हणाला–"अरे, तू झाडावर चढून पहा तरी! एकाच वेळी हत्तीचा चिकार आणि अस्वलाचं ओरडणे आहे की त्यांचं सोंग करणारी माणसं तर नाहीत? हे म्हणताहेत त्यांत खरं खोटं किती आहे, पहा तरी!"

चोरां पैकी एकजण झपझप एका झाडावर चढला आणि मोठ्याने किंकाळी फोडल्यासारखा ओरडून म्हणाला–"नागू! अरे तो दुर्जय शेट आणि त्याचा अंगरक्षक म्हणाला तेच खरं आहे! सोंड कापली कुऱ्हाड हातात घेऊन अस्वल–दोघं वाटेत आड येणाऱ्या झाडाच्या फांद्या आपल्या कुऱ्हाडीने कापीत झाडं पाडीत तुडवीत येत आहेत."

नागमल्लने भयकंपित आश्चर्याने चारी-बाजूला एकदा नजर फिरविली व आता काय करायचे या विचारात होता, तेव्हां राजा दुर्मुख त्याचा हात धरून म्हणाला–"नागमल्ला! आपण जितके लौकर होईल, येथून पाय काढण्यातच आपले सर्वांचे हित आहे. पैशाच्या मोहाला बळी पडून स्वतःचे जीवित धोक्यात घालू नकोस. तुला हवं असेल तर माझ्याकडे जेवढे पैसे आहेत ते देऊन मी तुला एक राज्यच खरेदी करून देईन." बोलतांना दुर्मुख थरथर कापत होता.

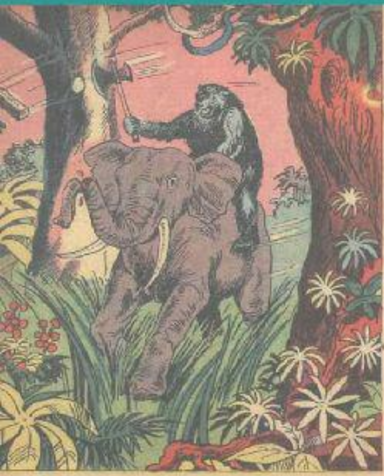
अंगरक्षक चटदिशी घोड्यावर बसला व त्याला पळविण्याच्या तयारीत लगाम धरून नागमल्लाला म्हणाला–"नागमल्ल सरदार! तू या क्षणी आमच्या महाराजांचा जीव वांचविलास तर ते तुला आपले अर्धे राज्य देऊ शकतील. मी घोड्यावर बसून वायुवेगाने राजधानीकडे जातो आणि बरोबर सैन्य घेऊन येतो. आपल्याला काय वाटते महाराज?"

"ते काम तर मलाच जमेल. परंतु राजधानीला जायची वाट कोणती हे या भयंकर अरण्यात कळत नाही." असे म्हणत

राजाने घोड्याच्या लगामाची दोरी त्या दृष्टीने घट्ट धरली.

नागमल्लने आपल्या दोघां अनुयायांकडे डोळ्याने खूण केली व दुर्मुख आणि त्याचा अंगरक्षक दोघांकडे डोळे वटारून पहात म्हणाला–"काय रे, तुम्ही दोघे खरोखरीच मूर्ख तरी आहांत नाहीतर पहिल्या-नंबरचे लबाड तरी आहांत. तिकडून त्या चांडाळाचे भल्लूक तुमच्या अंगावर धावून येत असतां तुम्ही कोठे तरी तुमची राजधानी आहे, तिकडे जाऊन सैन्य घेऊन येता आहां का?" नंतर आपल्या दोघां अनुयायांना म्हणाला–"या दोघांना दोऱ्यांनी बांधून त्या डोंगराच्या गुहेत धरून घेऊन

या. त्या चांडाळाचे भल्लूक इकडच्या बाजूने निघून गेल्यावर खरोखरी हे कोण आहेत हे पाहून घेऊ."

नागमल्लाने असे सांगितले व गुहेच्या बाजूला निघाला. त्याच्या अनुयायांनी दुर्मुखाला व त्याच्या अंगरक्षकाला दोऱ्यांनी घट्ट बांधले आणि आपल्या पाठीमागून ओढून नेऊ लागले. ते एका मोठ्या गुहेजवळ पोचले त्याच वेळी चांडाळ भल्लूक झाडाच्या आडून त्या बाजूला येत असलेले दिसले. चांडाळ दुर्मुखाला पाहून मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"अस्सं काय? लबाडा, तू शेवटी सापडलासच! आपल्या याच कुऱ्हाडीला मी तुझं रक्त पाजणार आहे."

असे म्हणत भल्लूक हत्तीवरून जमिनीवर उडी मारून त्यांच्या पाठीमागे पळत आले.

नागमल्लसह सर्वच भयकंपित झाले आणि पळत जाऊन एका गुहेत शिरले. भल्लूक रूपातला चांडाळ गुहेजवळ पोचण्याच्या आत त्यानी एक मोठा दगड गुहेच्या तोंडावर बसविला. तरी आंत सर्व थरथर कांपतच बसले होते.

भल्लूक चांडाळ गुहेजवळ गेला आणि गुहेच्या तोंडावरच्या दगडाला दोनदा लाथ मारून ओरडला–"अरे, कोण आहां गुहेत मुकाट्याने बाहेर या. मला राजा दुर्मुखाचे डोके तेवढे हवे आहे. इतर कोणाच्या जिवाला धोका नाही."

ते ऐकून चोरांचा नायक नागमल्ल म्हणाला–"अस्सं! छान! या भल्लूकाला राजा दुर्मुखाचे डोके पाहिजे आहे म्हणे! शेंडाबुडखा नसलेली आहे काय ही भानगड?" आणि दुर्मुखाकडे पाहून म्हणाला–"या जंगलाला लागून असलेल्या उदयगिरी राज्याचा अधिपती दुर्मुख नावाचा राजा आहे. मी कधी जंगल सोडून कोणत्याही शहरात गेलो नाही. म्हणून त्या राजाचे मी तोंडसुद्धा पाहिलेले नाही. तूच तो दुर्मुख-राजा तर नाहीस ना?" त्याने विचारले.

"मी दुर्जय शेट आहे, उदयगिरीचा राहणारा. कोणते तरी भूत बसले आहेसे वाटते या अस्वलाच्या मानेवर. याच्या बोलण्याकडे काय लक्ष द्यायचं रे? आपण येथून सुखरूप बाहेर निसटून जायला एखादी वाट असली तर बोल. तू मागितल्या-प्रमाणे मी तुला दहा हजार होन मागवून देतो." दुर्मुखराजा चोरांच्या नायकाकडे दीन मुद्रेने पहात म्हणाला.

"नागमल्ल सरदार! महाराज दिलेले वचन कधी मोडत नाहीत!" अंगरक्षक म्हणाला.

"गप्प बैस, मूर्ख कुठला! तुझ्या मानेवर भूतबीत तर नाही बसलं? या जंगलात पाऊल ठेवल्यापासून तू सारखा मला 'महाराज', 'महाराज' म्हणतो आहेस. पुन्हा असे म्हटलंस तर तुझी मानच उडवीन. खबरदार!" दुर्मुख म्हणाला.

चोरांचा नायक लगेच दचकल्यासारखा उभा राहून इतर चोरांना म्हणाला–"आपण सुदैवाने म्हणा, दुर्दैवाने म्हणा उदयगिरीच्या दुर्मुखराजालाच पकडलं आहे रे! कारण राजाशिवाय जाहीरपणे शिरच्छेद करण्याचा अधिकार इतर कोणाला असणार? हा दुर्जय शेट म्हण-विणारा चुकून खरं तेच बडबडला म्हणावयाचा!"

राजा दुर्मुखाला, गुहेच्या तोंडावरचा

करीत असलेल्या भल्लूकाच्या भीतीबरोबर गुहेतल्या चोरांच्या हातीच आपल्या जिवाला धोका असल्याची भीती वाटली. काही सूचना करण्याच्या हेतूने शेजारी बसलेल्या अंगरक्षकाला कोपराने खुणावून म्हणाला–"नागमल्ला! तुझ्या मनात माझ्या विषयी काहीतरी भ्रम झाल्यासारखा दिसतो आहे. मी खरोखरच दुर्जयशेटच आहे! या जंगलात पाय ठेवल्यापासून माझ्या नोकराचा मतिभ्रम झाला आहे आणि वाटेल ते बडबडतो आहे. याचे ग्रह चांगले दिसत नाहीत!"

"क्षमा करा, महाराज! सांगून ठेवतो." अंगरक्षक कळ आल्यासारखा दुःखाने

नागमल्ल कपाळ दोन्ही हातांनी घट्ट धरून म्हणाला–"आतांच्या परिस्थितीत तू राजा असलास काय किंवा शेट असलास काय मला काहीच नुकसान नाही. ते भयंकर अस्वलमात्र गुहेच्या तोंडावरचा दगड बाजूला सरकवून आपणां सर्वांची डोकी उडविणार आहे, यात मात्र शंका नाही!" असे म्हणत आपल्या दोघां साथीदारांना म्हणाला–"आपण मरणार तर आहोंच, पण धाडस करून पाहतो. आपणच दगड बाजूला सरकवून आपण त्या चांडाळ भल्लूकावर तुटून पडलो तर कसे होईल?"

दोघे चोर काही उत्तर देणार इतक्यात अंगरक्षक काहीतरी विचार करून म्हणाला–"नागमल्ल सरदार! त्या भल्लूक वेषधारी चांडाळाची सृष्टी भल्लूक मांत्रिक नावाच्या महामांत्रिकाने केली आहे. त्याच्या अंगात राक्षसाचे बळ आहे! आपण ह्या गुहेतच गप्प बसून राहण्यात आपले हित आहे."

त्याचे बोलणे संपण्यापूर्वीच चांडाळ भल्लूकाने दोन्ही हातांनी धरून तो दगड

पहात म्हणाला–"अरे दुर्मुख राजा! बाहेर ये रे! तुझे डोके कापून मी आल्या वाटेने निघून जाईन!"

"छान! म्हणजे याने डूक धरला आहे तो एकट्या या दुर्मख राजावर की दुर्जय शेटवर; आपण वांचलो, बाबा! याला धरून ढकला बाहेर!" चोरांचा नायक म्हणाला.

दोघे चोर राजाचे दोन्ही हात धरून त्याला ओढीत नेऊ लागले. तितक्यात थोडया अंतरावरून कर्कश आवाज ऐकू आला–"मी केव्हांपासून पाहतो आहे, काय आहे ही गडबड? शेजारच्या गुहेत उग्रदंड आहे हे माहीत नाही वाटतं तुम्हांला?"

तत्क्षण चांडाळ भल्लूक म्हणाला–"तू राक्षस आहेस होय? उग्रदंड आहे का तुझं नाव? भल्लूक मांत्रिकाच्या मंत्रबळाने मंत्रवलेला परशू तुझी मान उडवीत आहे!" म्हणत राक्षसावर तुटून पडायला सरसावला.

(क्रमशः)

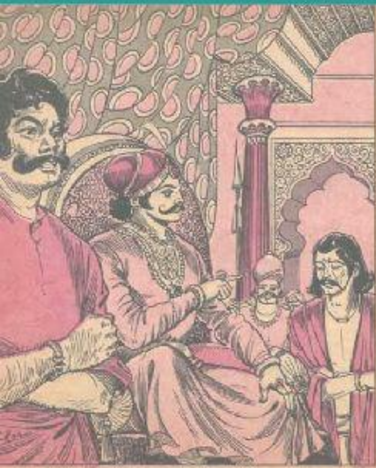

लोभाचे पारितोषिक

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि पुन्हा नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! मला हे कळत नाही की कोणता उद्देश साध्य करण्यासाठी एक उपाय म्हणून तू हे प्रेत खांद्यावर घेऊन जाण्याचा श्रम करीत आहेस. परंतु साधन-शुद्धी नसेल तर साध्य प्राप्त होत नाही. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला धर्मदास याची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी एका राजाच्या राजधानीत धर्मदास व गंगादास नावाचे दोन दरोडेखोर रहात असत. दोघांनी दरोडे घालून पुष्कळ पैसे मिळविले. परंतु गंगादास जे पैसे मिळवी ते काळजीपूर्वक साठवी आणि

खूप चैनीत राही. परंतु धर्मदास आपल्या वांट्याचे पैसे एक धर्मशाळा स्थापन करून गरीबांना अन्नदान करण्यात खर्च करी आणि साधूसारखा धर्मशाळेतच राही.

हळूहळू साधूची कीर्ती देशभर पसरली. राजाच्या कानापर्यंतही त्याची प्रसिद्धी पोचली. राजाने त्या साधूला दरबारात बोलावून त्याला 'धर्मदाता' ही पदवी दिली.

परंतु कोणाला या गोष्टीची कल्पना देखील नव्हती की धर्मदाता हा एक मोठा चोर व दरोडेखोर आहे. खुद्द गंगादासला सुद्धा हे माहीत नव्हते की धर्मदाता हाच त्याचा साथीदार दरोडेखोर आहे.

त्या दोन दरोडेखोरांना कसे पकडावयाचे, हा राजासमोर एक फार मोठा प्रश्न होता. चोरांना धरण्यासाठी त्याने केलेले सर्व प्रयत्न फुकट गेले. म्हणून राजाने दवंडी पिटविली की जो चोरांची माहिती देईल त्याला एक हजार होन इनाम दिले जातील. दवंडी ऐकल्यावर गंगादासला वाटले की आपणच धर्मदासच्या घराची माहिती राजाला कळवावी, म्हणजे आपल्याला एक हजार होन मिळतील आणि चोरी करून जी मिळकत होईल ती सर्व आपल्यालाच मिळेल. कोणी वांटेकरी राहणार नाही.

तो विचार मनात आल्याबरोबर गंगादासने राजाच्या दर्शनास जाऊन सांगितले की राजधानीतल्या सर्व चोऱ्या धर्मदास करीत आहे. त्याने धर्मदासच्या घराचा पत्ता सुद्धां सांगून टाकला. राजाने धर्मदासाला अटक करविली. धर्मदासाने तो चोऱ्या करीत असल्याचे कबूल केले. राजाने त्याची चौकशी करण्यासाठी एक दिवस ठरविला आणि त्याला तुरुंगातच ठेवण्याचा हुकूम दिला.

दोनतीन दिवसांनी राजाला कळले की तीनचार दिवसांपासून धर्मदास धर्मशाळेत दिसत नाही आणि धर्मशाळेतले अन्नदान बंद पडले आहे. राजाने धर्मशाळेत अन्नदान चालू ठेवण्याची व्यवस्था केली.

परंतु राजधानीतल्या चोऱ्या बंद न झाल्याचेही राजाला कळले. म्हणून राजाने शिपायांना पाठवून गंगादासला बोलावून आणविले आणि म्हणाला–"धर्मदासाच्या चौकशीच्या वेळी तुझ्या साक्षीची गरज आहे. परंतु तुझ्यावर धर्मदासच्या साथीदारांकडून संकट येण्याची शक्यता आहे. म्हणून मी तुला चौकशी होईपर्यंत तुरुंगात सुरक्षित ठेवणार आहे. धर्मदासाला शिक्षा झाल्यावर तुला एक हजार होन इनाम देण्याची व्यवस्था होईल आणि तुला मी तुरुंगातून मुक्त करीन."

त्या प्रमाणे गंगादासला तुरुंगात ठेवण्यात आले. परंतु बरेच दिवस झाले तरी धर्मदासची चौकशी झाली नाही. अशा तऱ्हेने एक महिना लोटला. सर्व चोऱ्या बंद झाल्याचे लक्षात आले. शेवटी राजाने एके दिवशी धर्मदासाला तुरुंगातून सोडण्याची आज्ञा केली आणि त्याला चांगला पगार देऊन धर्मशाळेचा व्यवस्थापक म्हणून नेमले.

परंतु गंगादास मात्र तुरुंगातच राहिला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, त्या राजाने असे कां केले? धर्मदासाने चोरी करतो, हे मान्य केले असूनही चौकशी वगैरे न करतां त्याला सुटका दिली आणि वर त्याला धर्मशाळेचा व्यवस्थापक म्हणून नेमले आणि त्याला पकडवून देणाऱ्या गंगादासाला इनाम वगैरे काही न देतां तुरुंगात खितपत ठेवले, हे कां? या शंकांचे समाधान कारक उत्तर

Fullscreen 127 22 / 68

माहीत असून तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"राजाचे चातुर्यच यात प्रगट होत आहे. धर्मदासच चोर आहे ही शंका करण्यासारखे कारण राजाला दिसलं नाही. उलट धर्मदासच धर्मदाता होता हे कळायला पुरावा होता. कारण धर्मदासाला तुरुंगात टाकले त्या दिवसापासून धर्मदाता नाहीसा झाल्याचे लक्षात आले होते. शिवाय शिपायांकडून राजाला कळले असणार की धर्मदासाचे घर सामान्य गरीबाच्या घरासारखे आहे. या उलट गंगादासाने स्वत:विरुद्ध अनेक पुरावे आपल्या बोलण्यावरून व वागणुकीवरून दाखविले होते. तो धर्मदासाचा साथीदार नसता तर त्याला हे कसे कळले की धर्मदास एक चोर आहे? शिवाय गंगादास खूप चैनीत रहात होता व त्याने आपल्या ऐपती पेक्षां मोठे घर बांधले होते. त्याहून जास्त हा मूर्खपणा त्याने केला की धर्मदासाला कैदेत टाकल्यावरही तो चोऱ्या करीत राहिला. म्हणून राजाला त्याच्यावर संशय यायला कारण झाले. त्याची निराळी चौकशी करण्याची गरज उरली नाही. आतां धर्मदास हा चोर होताच. परंतु तो जात्या चांगला माणूस होता. कारण त्याने चोऱ्या करून जे कमाविले होते ते सर्व धर्मशाळेत अन्नदान वगैरे करण्यासाठी खर्च करून टाकले आणि स्वत: साधूसारखा रहात होता. तो कैदेत होता, परंतु तो गंगादासासारखा मित्रद्रोही नव्हता. आपण धर्मशाळा चालू ठेवण्यासाठी खर्च करण्याचे ठरविले तर धर्मदास चोरी करण्याचे बंद करील असे राजाला वाटले. म्हणून राजाने या सर्व गोष्टींचा विचार करून धर्मदासाला एका योग्य पदावर नेमले."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

बायकांचा पगडा

रामू आणि सोमू दोघे भाऊ होते. मोठा भाऊ रामू फार आळशी होता. तो कोणताही कामधंदा करीत नसे. सोमू मात्र शेतात खूप काम करी व चांगले पीक काढी आणि घरचा खर्च भागवून चार पैसे मागे टाकी. सर्व कुटुंबाचा खर्च त्यामुळे भागत असे. तो चार पैसे मिळवून कमी खर्चात भागवी.

रामूची बायको हुशार होती. ती नवऱ्याला नेहमी म्हणे–"धाकटा भाऊ काबाडकष्ट करून मिळवतो आहे आणि तुम्हांला बसून रहायला लाज कशी वाटत नाही? तुम्हीसुद्धा शेतात जाऊन काम करायला काय हरकत आहे?"

सोमूची बायको बरेच दिवस दिराचा आळशीपणा पहात होती. ती नवऱ्याला दिवसभर घाम गाळताना पाही व तिला दिराचा राग येई. ती नवऱ्याला म्हणाली–"तुम्ही एवढी मेहनत कशाला करतां? तब्येत बिघडवून घ्याल. तुम्हीसुद्धा स्वस्थ घरात बसून कां नाही रहात?"

हळूहळू बायका म्हणत त्याचा परिणाम दोघांच्या मनावर होऊ लागला. रामूला स्वत:च्या आळशीपणाची लाज वाटू लागली आणि तो शेतात काम करू लागला. त्याला शेताच्या कामाची उत्तम माहिती थोड्याच दिवसात झाली.

या उलट सोमू घरी बसून राहू लागला आणि ऐदी झाला.

औषध नाही विश्वास

एका गावी रामशास्त्री नावाचे एक वैद्यबुवा रहात असत. ते फक्त औषधी वनस्पतींचा प्रयोग करून जुना मुरलेला रोग बरा करीत. म्हणून त्यांच्या गांवच्या पंचक्रोशीत शास्त्रीबुवांना फार मान होता. शास्त्रीबुवा पैशाचे लोभी नव्हते. रोग्याची सेवा करणे आणि त्याला बरं करणे यातच त्यांना आपल्या विद्येची सार्थकता वाटे. रोगी देईल ती रक्कम ते आनंदाने स्वीकारीत. तरी त्यांना प्राप्ती चांगली होत असे.

शास्त्रीबुवांनी आपला मुलगा गोविंद याला वैद्यकशास्त्र चांगलं शिकवून आपल्या धंद्याची वाढ व्हावी असा विचार केला. गोविंदने वडिलांकडून वैद्यकशास्त्र शिकून घेतलं असलं तरी वडिलांच्या विद्येविषयी त्याच्या मनात जो आदर असायला हवा तो त्याच्या मनात नव्हता. त्याला वाटे की वनस्पती व गावठी औषधे ही शास्त्रीय दृष्ट्या कुचकामाची आहेत. म्हणून तो वडिलांच्या परवानगीने मोठ्या शहरात जाऊन शास्त्रोक्त वैद्यकशास्त्र शिकू लागला. शास्त्रीबुवांनी विचार केला की मुलाने शास्त्रोक्त अभ्यास केला तर त्याला धंद्यात चांगले यश येईल.

म्हणून गोविंद वैद्यकशास्त्राचे शास्त्रोक्त अध्ययन करण्यासाठी शहरात निघून गेला. काही वर्षांनी अभ्यास करून आपल्या गावी परत आला.

रामशास्त्रींनी गोविंदने वैद्यकशास्त्रात आपल्याहून जास्त प्राविण्य संपादन केले असल्याचे सांगून त्यांच्याजवळ जे रोगी येत त्यांना गोविंदकडे पाठवायला सुरवात केली. परंतु थोडेच दिवसात शास्त्रीबुवांना असे आढळून आलं की गोविंदला रोगाचं निदान करण्यात तितकंसं यश आलं नाही. म्हणून मोठ्या मुरलेल्या आजाराने आजारी असलेल्या रोग्यांना त्याच्याकडे पाठविणे धोक्याचं होईल, असे त्यांना वाटू लागलं. शास्त्रीबुवा वेळीच सावध झाले. गोविंद मात्र हे मानीत राहिला की वडिलांना वैद्यकशास्त्राचे शास्त्रोक्त ज्ञान मूळीच नाही. तरी साधी गावठी औषधे देऊन ते त्याच्या यशाच्या मार्गावर अडथळे आणीत आहेत. त्याने एके दिवशी ती गोष्ट वडिलांना सांगूनही टाकली आणि गावठी इलाज करण्याचे सोडून देण्यास सल्ला देण्याचा शहाणपणाही केला.

रामशास्त्री मनात हसले. त्यांना वाटलं की मुलाला कळत नाही की तो लहान तोंडी मोठा घास घेत आहे. तरी त्याचं मन न दुखविता म्हणाले–"बाळ! तू म्हणालास ते बरोबर आहे. माझी गावठी औषधे या खेडूतांच्या कामाला येतात. तुझ्यासारख्या शास्त्रोक्त अभ्यास करणाऱ्याला शहरात राहणाऱ्या रोग्यांचा इलाज करणे जास्त बरे होईल म्हणून तू शहरात जाऊन धंदा केलास तर जास्त फायद्याचे होईल."

गोविंदला ते बरोबर वाटले. परंतु दुर्दैवाने शहरात पोचल्यावर गोविंद स्वतःच आजारी पडला आणि आजार वाढतच गेला. रामशास्त्रींनी आपल्या मुलाला

औषधपाणी पुष्कळ देऊन पाहिलं, परंतु त्यांना थोडे देखील यश मिळालं नाही. एक महिना लोटला. शेवटी निराश होऊन रामशास्त्रींनी बराच विचार करून आपला एक शिष्य महादेवशास्त्री याला बोलावून त्याला गोविंदचा इलाज करायला सांगितले. त्याने ते मान्य केले.

आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे महादेवशास्त्र्याने औषध द्यायला सुरू केल्यावर थोड्याच दिवसात गोविंदला आराम पडू लागला. गावकऱ्यांना आश्चर्य वाटले की शास्त्रीबुवांसारख्या एका अनुभवी वैद्याला साध्य झाले नाही ते त्यांच्या एका शिष्याला कसे साध्य झाले? सर्वांनी शास्त्रीबुवांच्या

समोरच त्यांचा शिष्य महादेवशास्त्री याची प्रशंसा केली.

गोविंद चांगला बरा झाल्यावर महादेवशास्त्री आपल्या गावी परत निघाला. तेव्हां रामशास्त्रींनी त्याला थांबायला सांगून सुचविले की त्याने त्याच गावी राहून वैद्यकी करावी; गावात चांगली प्राप्तीही होईल. महादेवशास्त्री म्हणाला– "गुरुवर्य! आपणांसारखे अनुभवी वैद्य असतांना मला येथे कोण विचारील?"

"नाही, मी हे गांव सोडून जायचं ठरविलं आहे." रामशास्त्री म्हणाले.

"गुरुवर्य, आपल्याला या गावात चांगले यश प्राप्त झाले आहे. अशा परिस्थितीत गाव सोडून जाण्याची गरज काय?" महादेवशास्त्र्याने विचारले.

"वैद्य म्हणून मला या गावात माझ्या मुलाचा इलाज करीत असतां अपयश मिळालं आहे. मी स्वत:च्या मुलाचा इलाज करण्यात यशस्वी झालों नाही तर माझ्यावर कोण विश्वास करणार? वैद्यावर विश्वास असल्याशिवाय रोगी बरा होत नाही." रामशास्त्री म्हणाले.

नंतर रामशास्त्र्यांनी मुलाला कोण-कोणती औषधे दिली होती हे विचारून घेऊन महादेवशास्त्री म्हणाला–"आपण जी औषधे आपल्या मुलाला दिलीत तीच मी दिली होती."

"बरोबर! परंतु मी जेव्हां ती औषधे मुलाला देत होतो तेव्हां माझ्या मुलाचा विश्वास माझ्या औषधावर नव्हता. म्हणून मी तुला बोलावून औषधपाणी करायला सांगितले. तुझ्या औषधावर त्याचा विश्वास बसला. परंतु त्याचा परिणाम असा झाला की गावकऱ्यांचा माझ्यावरचा विश्वास उडाला. तुझं कुटुंब मोठे आहे. मी काय कोठे ही राहून कुटुंबाच्या खर्चाला हवा तेवढा मिळवू शकेन." असे सांगून रामशास्त्री पत्नीला बरोबर घेऊन दुसऱ्या गावी गेले. महादेवशास्त्री त्याच गावी राहून आपला धंदा करू लागला आणि त्याला धंद्यात चांगले यश मिळाले.

कानउघाडणी

फार प्राचीन काळातली गोष्ठ आहे, एकदा एका मोठ्या वादळामुळे कित्येक लोक हताहत झाले व अलोट संपत्ती नष्ट झाली. प्रजेने राजाकडे मदत मागितली. परंतु राजाला मदत कशी करावी हे कळेना. मंत्र्याचा सल्ला राजाला पसंत पडला नाही.

राजाने हेरांकरवी पीडित प्रजेची एक यादी मागविली. नंतर त्यांना पाठवून प्रजेला पैसे देऊन मदत केल्यास फायदा होईल की अन्नधान्य व उपयोगी वस्तू दिल्यास फायदा होईल या गोष्टीची चौकशी करून यायला सांगितले. हेरांनी काही दिवसांनी परत येऊन, अर्ध्या प्रजेला पैशाची गरज असल्याचे व अर्ध्या प्रजेला धान्य हवे असल्याचे सांगितले. तरी राजा काही निश्चय करू शकला नाही. निर्णय देण्यासाठी राजाने एक समिति नेमली. या समितीने लोकांना पैशाचीच मदत करावी अशी शिफारस केली. त्या प्रमाणे राजाने मोठ्या प्रमाणात प्रजेला पैशाची मदत केली.

नंतर राजाने वेष पालटून स्वत: देशभर प्रवास केला आणि प्रजेला काय वाटते त्याची माहिती काढून घेऊन राजाने तो मंत्र्याला म्हणाला–"प्रजा तर कृतघ्न दिसते आहे. कोणी माझी वाखाणणी करीत नाही. वादळ थांबल्याबरोबर कोण्या सोमगुप्त नावाच्या माणसाने अन्नदान केले होते. म्हणे लोक त्याचेच गोडवे गात आहेत." मंत्री नम्रपणे म्हणाला– "महाराज? ऐन संकटाच्या वेळी जी मदत मिळते तीच आठवते!"

मुलांचा डेरा

शांतिवन नावाच्या गावी श्रीपती व भूपती नावाचे दोघे श्रीमंत गृहस्थ रहात असत. कधी काळी दोघांची परस्परांशी फार मैत्री होती. परंतु गावातल्या भांडणात त्यांचे वैर वाढत गेले.

शांतिवनापासून चार मैलांवर कालीपट्टण नामक एक गाव होते. तेथे दरवर्षी श्रीपती व भूपती दोघे जात असत. त्या वर्षी जत्रेहून परत येताना श्रीपतीने भूपतीचा आणि भूपतीने श्रीपतीचा वध करण्याचे ठरवून तशी तयारी करून ठेवली.

जत्रेला त्यांच्या गावाहून जाण्याच्या वाटेवर वडाचे एक मोठे झाड होते. परत येते वेळी तेथे पोचेपर्यंत काळोख पडू लागत असे. त्या जागी श्रीपती पोचला की त्याचा खून करण्यासाठी भूपतीने मारेकरी नेमून ठेवले होते. इकडे श्रीपतीने वडाच्या अलीकडे एक तलाव होता, त्याच्या बांधाच्या आड लपून राहून भूपती त्या जागी आला की त्याचे मुंडके उडविण्यासाठी आपले मारेकरी नेमून ठेवले होते.

त्या वर्षी जत्रा फारच चांगली भरली होती. इतर खेळांबरोबर सर्वांत जास्त गमतीदार 'मुलांचा डेरा' म्हणून खेळ होता त्यात. या डेऱ्यात मुलांना प्रवेश नव्हता. फक्त मोठ्यांनाच प्रवेश मिळत असे. त्या डेऱ्याच्या समोर दाराजवळ एक विचित्र पेहराव करून एक म्हातारा माणूस उभा होता. तो एक कोणी सिद्धपुरुष होता. त्याला मंत्रातंत्रांची चांगली माहिती होती. तो गंमत पहायला येणाऱ्यांना एका गमतीदार आवाजात सांगे–"या डेऱ्यात पाऊल टाकून आपल्या बालपणातल्या गंमतीजमतींची मजा पाहून घ्या!"

डेऱ्यातून बाहेर येणारे सर्व लोक जोराने हसत खिदळत बाहेर येत होते. श्रीपतीला वाटले की जाऊन पाहू तर या गंमत कशी आहे ती. ते मनात आल्यावर तो बायकोला घेऊन त्या डेऱ्यात गेला आणि दहा वर्षांचा मुलगा झाला. थोड्या वेळाने भूपतीसुद्धा आपल्या बायकोला घेऊन डेऱ्यात शिरला. तो देखील दहा वर्षांचा मुलगा झाला. त्यांच्या बायका पांच सहा वर्षांच्या मुली झाल्या. परंतु त्यांना तेथे कोणी त्यांच्या बालमैत्रिणी भेटल्या नाहीत म्हणून त्या लगेच परतल्या आणि पुन्हा स्वस्वरूपात आल्या.

श्रीपती व भूपती दोघांनी आत गेल्यावर आपापल्या बायकांना ओळखलंसुद्धा नाही. परंतु परस्परांना मात्र ओळखले व दोघे परस्परांना प्रेमाने भेटले. दोघे डेऱ्यातल्या मुलांबरोबर बराच वेळ खेळले. त्या डेऱ्यात मुलांनी खेळण्या लायक झोपाळे, घसरगुंडी वगैरे वस्तू होत्या. श्रीपती व भूपती दोघांनी त्या खेळात भाग घेतला.

त्यावेळी, म्हणजे बालपणी दोघे जीवश्चकंठश्च मित्र होते. बरोबर अभ्यास करीत, खेळत आणि मारामारी करीत तरी लगेच विसरून पुन्हां गळ्यांत हात घालून घरी परत जात. एकदा पोहतांना श्रीपती बुडू लागला. त्याला पोहतां येत नव्हते. भूपतीने बुडी मारून त्याला वांचविले होते. एकदा भूपतीचा पाय मुरगळला होता. एक पाऊल देखील टाकणे अशक्य झाले होते. तेव्हां श्रीपती त्याला आपल्या पाठुंगळीला बसवून घरी घेऊन गेला होता. त्या सर्व गोष्टीं दोघांना आठवल्या.

डेऱ्यातून बाहेर पाऊल टाकतांच दोघे स्वस्वरूपात आले. परंतु त्यांची मनेमात्र पार पालटून गेली होती. डेऱ्याच्या आत असतांना त्यांच्या मनांत जो बदल झाला होता त्याच मनःस्थितीत दोघे बाहेर आले. त्यांच्या बायका पूर्वीच बाहेर येऊन त्यांची वाट पहात होत्या. परंतु त्यांना त्यावेळी बायकांना भेटण्याची गर्दी वाटली नाही. त्यांनी परस्परांचा खून करण्यासाठी परतीच्या वाटेवर मारेकरी नेमून ठेवले होते त्याचीच आठवण होऊन जास्त काळजी वाटली. आतां त्यांना ते घृणित कार्य करण्याची इच्छा उरली नव्हती. कारण आतां ते गाढे मित्र झाले होते. मग परस्परांचा जीव घेण्याचा विचार मनात कसा राहणार?

काळोख पडू लागला होता. भूपतीने आपल्या बायकोला एका ओळखीच्या माणसाबरोबर गाडीतून पाठवून दिले आणि श्रीपतीला काही सांगितल्याशिवाय पळत वडाच्या झाडापर्यंत गेला. श्रीपतीने देखील भूपतीला काही सांगितल्याशिवाय आपल्या बायकोला गाडीत बसविले व स्वतःपायी झपाझप चालू लागला.

भूपतीने धावत पळत जाऊन वडाच्या झाडाजवळ बसवून ठेवलेल्या मारेकऱ्यांना निघून जायला सांगितले. तिकडे श्रीपतीने सुद्धा तलावाच्या काठाआड लपून बसवून ठेवलेल्या मारेकऱ्यांना पाठवून दिले.

शेवटी दोघे सुखरूप आपआपल्या घरी पोचले. दोघे परस्परांच्या वैराविषयी विचार करू लागले तेव्हा त्यांना तो सर्व प्रसंग एक वाईट स्वप्न पाहिल्यासारखा भासला. दुसऱ्या दिवशी दोघे भेटले तेव्हां दोघांनी किती घोर कृत्य करण्याचे ठरविलं होतं ते परस्परांना सांगितलं. परंतु त्यांच्या पुन्हां गाढ झालेल्या मैत्रीत त्यामुळे व्यत्यय आला नाही. मुलांच्या डेऱ्यात पाऊल टाकण्यापूर्वी त्यांनी जे जे केले ते सर्व मूर्खपणाचे असल्याची त्यांची खात्री झाली. त्यानंतर पुढील आयुष्यभर दोघे आदर्श मित्र म्हणूनच ओळखले गेले.

खोटे नाणे

एक व्यापारी कोणावर तरी रागवत होता. कोणीतरी त्याला खोटे नाणे देऊन गूळ विकत घेतला होता. कामाच्या गर्दीत व्यापाऱ्याच्या लक्षात ती गोष्ट आली नाही.

इतक्यात व्यापाऱ्याचे ध्यान दुकानासमोरच्या भिकाऱ्याकडे गेले. तो जमिनीवर पडलेली कोणती तरी चकचकीत वस्तू उचलून खिशात टाकीत होता. ती चकचकीत वस्तू म्हणजे रुपयाचे नाणे होते.

हा रुपया माझा आहे. मला दे." व्यापारी ओरडला

"आपण थोर पुरुष आहां, तरी खोटे बोलतां आहां." भिकारी म्हणाला.

व्यापाऱ्याने त्याला समजावून सांगितले की 'तुला मी अर्धा रुपया देतो, तू ते रुपयाचे नाणे मला परत दे.' भिकाऱ्याने अर्धा रुपया घेतला आणि दुसऱ्या खिशातला रुपया काढून व्यापाऱ्याला दिला आणि निघून गेला.

इतक्यात व्यापाऱ्याची बायको तेथे आली आणि काहीतरी शोधू लागली. कारण तिच्या मुलाने एक खरा रुपया कोठे तरी फेकला होता.

ते ऐकून व्यापाऱ्याची छातीच फाटली. भिकाऱ्याला अर्धा रुपया देऊन त्याने स्वतःचाच रुपया परत घेतला होता. नंतर त्याने तो रुपया काढून पाहिला तो खोटा रुपया होता. म्हणजे त्या दिवशी सकाळी उठल्याबरोबर व्यापाऱ्याने दोन खोटे रुपये संपादन केले होते.

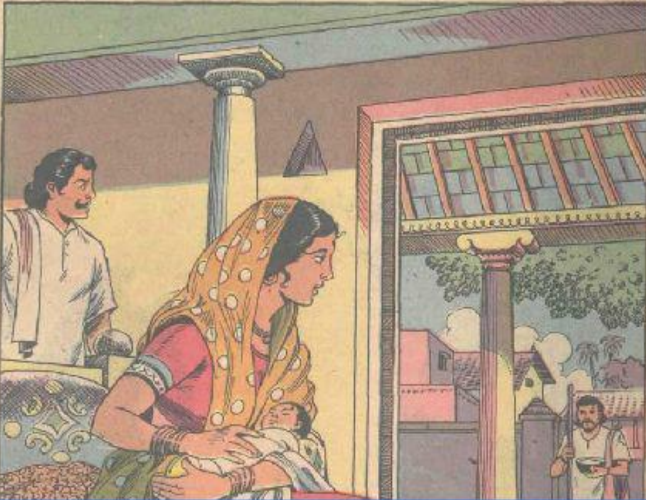
तीळ

एका गावात शंकर व पार्वती नावाचे एक जोडपे होते. पुष्कळ दिवसांनी त्यांना एक मुलगा झाला. त्याच्या कपाळावर चिंचेच्या बियांएवढा एक तीळ होता.

त्या नवराबायकोला अंगावरच्या तिळांचे शुभ गुण माहीत होते. शंकर आनंदाने टाळी वाजवून म्हणाला–"अग ए! पहा तरी! आपल्या मुलाला राजयोग आहे!" पार्वती म्हणाली–"तो तळी म्हणजे राजयोगाचे लक्षण नव्हे. एका विद्वानाचे ते लक्षण आहे!"

दोघांचं त्यावरून भांडण झालं. दोघं परस्परांवर चिडली. तेवढ्यात एक भिकारी दारासमोर येऊन ओरडला–"आई, एक भाकर वाढा गरिबाला!"

नवराबायकोंनी त्याच्याकडे पाहिले आणि परस्परांकडे प्रश्नार्थक दृष्टीने पाहू लागली. कारण त्या भिकाऱ्याच्या कपाळावर चिंचेच्या बियांएवढा तिळाचा डाग होता.

समुद्रमंथन

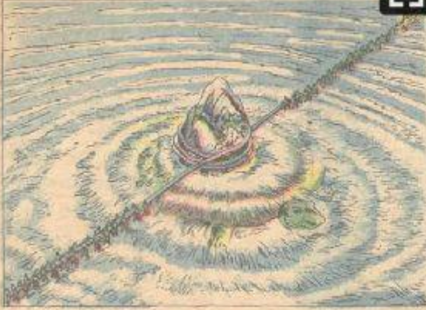
देवांदानवांचे युद्ध शतकानुशतके चालू होते. देवांना वाटू लागले की अमृतपान करून मृत्यूवर विजय मिळविला तरच राक्षसांना जिंकणे शक्य आहे म्हणून ते मेरुपर्वताजवळ अमृताचा शोध काढायला गेले.

परंतु त्यांचा शोध व्यर्थ गेला. शेवटी ब्रह्मदेवाने त्यांना सांगितले की समुद्रमंथन केल्यास अमृतप्राप्ती होऊ शकेल. परंतु राक्षसांच्या मदतीशिवाय समुद्रमंथन करणे शक्य नव्हते.

अमृतप्राप्ती होईल हे कळल्यावर दानव, देवांच्या बरोबर सहकार करायला तयार झाले. तेव्हां मंदर पर्वताला रवी करण्याचे ठरले. या रवीला दोरी हवी. देवांनी नागराज वासुकीची विनवणी केली. वासुकीने होकार दिला.

विष्णूने कूर्मावतार घेऊन कासव रूपे समुद्रात राहून पाठीवर मंदर पर्वताची रवी ठेवून घ्यायला मान्य केले. नंतर देवांनी वासुकीला शेपटीच्या बाजूने आणि दानवांनी तोंडाच्या बाजूने धरून एक युगपर्यंत समुद्रमंथन केले.

वासुकीच्या तोंडातून विषाच्या ज्वाळा बाहेर येऊ लागल्या आणि सर्व जग जळते की काय असे वाटू लागले. तेव्हां देवांनी शंकराला विनविले. शंकराने सर्व हलाहल विष पिऊन टाकले. त्याचा कंठ विषामुळे निळाकाळा झाला व त्याचे नाव नीळकंठ झाले.

त्यानंतर समुद्रातून लक्ष्मी, कौस्तुभ, पारिजातक, ऐरावत वगैरे रत्नें निघाली. तरी देवदानव मंथन करीत राहिले.

अगदी शेवटी धन्वन्तरी अमृतपात्र हातात घेऊन समुद्रातून वर आला. तो देवांचा वैद्य झाला. समुद्रमंथन अशाप्रकारे यशस्वी झाले.

दानवांनी अमृत पाहिले व घ्यायला धावले. देव सावध होते. ते अमृत वाचवायला धावले. अमृतासाठी देवा-दानवांचे युद्ध सुरु झाले. तेव्हा धन्वं-तरी किंकर्तव्य विमूढ उभाच्या उभा राहिला.

इतक्यात तेथे एक अपरूप सुंदर स्त्री आली. तिला पाहून देवांदानवांचे युद्ध थांबले. तिने दोघांना अमृत वाटून देण्याचे मान्य केले. तिच्या सुंदर रूपावर भाळून दानवांनी ते कबूल केले.

मोहिनी रूपे आलेली ती सुंदर स्त्री म्हणजे स्वत: विष्णूच होता. त्याला माहीत होते की राक्षसांना अमृतप्राप्ती झाली तर त्रिलोकावर संकट येईल. म्हणून मोहिनीरूपे विष्णूने अमृत फक्त देवांनाच प्राशन करायला दिले.

राहू नामक राक्षसाला मोहिनीचे चातुर्य कळले. देवांच्या रूपे येऊन त्याने अमृत प्राशन केले. परंतु मोहिनी रूपात असलेल्या विष्णूने ते ओळखले व अमृत त्याच्या कंठापर्यंत पोचायच्या आत आपल्या सुदर्शन चक्राचा प्रयोग करून राहूचे डोके उडविले.

राक्षसांना ती लबाडी कळली तोपर्यंत अमृत वांटण्याचे काम संपले होते. त्यांना अमृताचा एक थेंबही मिळाला नाही. देव 'अमर' झाले. त्यांनी शौर्याने युद्ध करून दानवांना देवलोकांतून हाकलून लावले.

शिपायांचा संप

कोशल राज्यात सर्वदा सुख, शांती आणि समाधान वास करीत असे. अशा राज्यात एकाएकी मोठ्या प्रमाणात चोऱ्या होऊ लागल्या. चोऱ्या बंद व्हाव्या यासाठी राजाने सैन्याचा उपयोग करण्याचे ठरविले. परंतु त्यावेळी राज्यावर बाहेरच्या शत्रूची स्वारी होण्याचा धोका होता. म्हणून मंत्र्याच्या सल्ल्यावरून राजाने चोरांचा शोध लावण्यासाठी शिपायांची एक खास तुकडी उभी केली.

त्यानंतर थोड्याच दिवसांनी चोऱ्या कमी झाल्या. दोन तीन वर्षे राज्यात पुन्हां सुखशांती नांदू लागली. परंतु पुन्हां काही दिवसांनी चोऱ्या होऊ लागल्या आणि या खेपेस शिपाई चोऱ्या बंद करण्यात अपयशी ठरले.

असं कां झाले? त्याचे उत्तर एका अफवेच्या रूपे ऐकू येई. शिपाई चोर आणि दरोडेखोरांकडून लाच घेऊन त्यांना कैद करीत नाहीत. ही अफवा खरी मानून प्रजेने शिपायांविरुद्ध उघड प्रचार करायला सुरवात केली.

शिपायांच्या प्रमुखाने त्याच्यावर लावलेला हा आरोप त्याचा अपमान करण्यासाठी असल्याचे मानून राजाकडे त्याविरुद्ध तक्रार नेली.

राजाने त्याचे म्हणणे ऐकून घेऊन म्हटले-"मी तुम्हांला नेमले होते ते तुम्ही चोरांचा शोध लावून त्यांना कैद करावे या साठी. परंतु चोऱ्या बंद न पडतां वाढतच आहेत. याचा अर्थ असा मानावा लागेल की प्रजेला वाटतो आहे तो संशय खरा असला पाहिजे किंवा तुम्ही सर्व अयोग्य तरी आहां."

ही गोष्ट शिपायांना अपमानास्पद वाटली. सर्वांनी मिळून संपावर जाण्याचे

ठरविले. ते कळल्यावर राजा व प्रजा दोघे घाबरून गेले. कारण चोरांना शिपाई संपावर असल्याचे कळले तर त्यांना सारे रान मोकळेच होणार.

शिपायांनी राजाला भेटून अशी अट घातली की ते प्रजेची जी सेवा करीत आहेत त्याबद्दल प्रजेसमोर राजाने जाहीर स्तुती करून त्यांची पाठ थोपटावी, तरच संप मागे घेण्यात येईल. ही अट सहजी मान्य करण्यासारखी नव्हती. राजाने त्याविषयी विचार करून उत्तर देण्यासाठी अवधी मागून घेतला. परंतु त्या अवधीत शिपायांनी काम करायचे बंद केले होते. म्हणून राजाने विचार केला की प्रजेच्या हितासाठी शिपायांची अट मान्य करावी.

परंतु मध्यंतरी प्रजेचे काही प्रतिनिधी राजाच्या भेटीस गेले व त्यांनी निवेदन केले–"महाराज! आपण शिपायांनी केलेल्या संपाबद्दल बिलकुल फिकीर करू नये. जाहीरपणे त्यांच्या सेवेची स्तुती करण्याची मुळीच गरज नाही."

राजाने विचारले–"असे कां? याचे काही कारण?"

"कारण शिपायांचा संप सुरू झाला तेव्हांपासून राज्यात चोऱ्या व्हायच्या बंद झाल्या आहेत." प्रजेच्या प्रतिनिधींनी सांगितले.

राजा चकितच झाला. त्यानंतर त्याने चवकशी केली तेव्हां कळले की राज्यातल्या चोरांच्या मनात पालट झाला होता आणि शिपायांपैकीच काहींनी चोरीचा धंदा सुरू केला होता.

शिपायांनी संप पुकारला, त्यावरूनच त्यांचा अपराध उघडकीला आला होता. तेव्हां शिपायांचा प्रमुख प्रसंग ओळखून नरमला आणि त्याने राजाला भेटून संप मागे घेतल्याचे निवेदन केले आणि आपल्या अपराधाबद्दल क्षमा मागितली.

राजाने देखील त्या दिवसापासून शिपायांचे काही अधिकार कमी केले आणि त्यांच्यावरही नजर ठेवण्यासाठी एक नवी यंत्रणा उभी केली.

औषधा शिवाय खोकला गेला

महादेवशास्त्री नामक एक वैद्यबुवा शेजारच्या गावाहून आले आणि इनामदार साहेबांच्या बाजूच्या घरात भाड्याने जागा घेऊन वैद्यकी करू लागले. हळूहळू वैद्यबुवा आणि इनामदार दोघांची मैत्री वाढू लागली. इनामदार साहेबांना पडसं खोकला झाला तरी वैद्यबुवा औषध देऊन तो बरा करीत. एकदा इनामदारसाहेब वैद्यबुवांना म्हणाले–"वैद्यबुवा हल्ली माझी तब्येत बिघडत चालली आहे, त्याचं कारण काय हो?"

वैद्यबुवांनी इनामदारसाहेबांना समजावून सांगितलं आणि दुसऱ्या दिवशी आपल्या जुन्या गावी निघून जातांना म्हणाले–"इनामदारसाहेब! तुम्हांला कधी गरज भासली तर मला कळवा!"

त्यानंतर बरेच दिवस गेले. इनामदारसाहेबांकडून वैद्यबुवांकडे कधी निरोप आला नाही. एके दिवशी वैद्यबुवा स्वतः इनामदारसाहेबांना भेटायला गेले आणि विचारले–"आपण कधी निरोप पाठविला नाही? तब्येत चांगली आहे ना?"

"निरोप पाठवायची गरजच पडली नाही हो!" इनामदारसाहेब म्हणाले.

"होय, बरोबरच आहे! औषध जवळ असलं की गरज फार भासते! औषध नसेल तर खोकला जवळपास फटकत नाही!" वैद्यबुवा म्हणाले.

रंग बदलणारा कोंबडा

एका गावी एक म्हातारी रहात असे. तिच्याजवळ एक पांढरा शुभ्र कोंबडा होता. तिला तो कोंबडा म्हणजे जीव की प्राण वाटे. त्या गल्लीतले लोक कोंबड्याच्या सौंदर्याचे कौतुक करीत.

एके दिवशी तो कोंबडा गल्लीत खात फिरत नाहीसा झाला. आपल्या खुराडात परतला नाही. म्हातारीने शेजाऱ्या पाजाऱ्यांकडे जाऊन कोंबड्याची चवकशी केली, परंतु कोणी पाहिलाच नव्हता. तिला त्या दिवशी अन्न गेले नाही की झोप आली नाही.

खरोखरी तो कोंबडा त्या दिवशी त्या गल्लीतून एकदा जो निसटला तो खातखात दुसऱ्या व तिसऱ्या गल्लीत फिरून चवथ्या गल्लीतल्या कोंबड्यांबरोबर खात असतां त्या कोंबड्याचा मालक खंडू याने त्याला पाहिले. त्याचा तो पांढरा शुभ्र रंग व उंच मान पाहून खंडूला मोह झाला. त्याने चटदिशी त्याला धरले आणि त्याला पिवळा रंग देऊन आपल्या कोंबड्यांबरोबर आपल्या खुराडांत ठेवले.

रात्रभर तो कोंबडा खंडूच्या खुराडात राहिला. उजाडल्यावर खंडूच्या मुलाने आपल्या इतर कोंबड्यांना खुराडातून बाहेर काढले तेव्हां म्हातारीचा कोंबडा 'कुक' 'कुक' करीत उडाला व पळून गेला. खंडूला ते कळताच तो त्याला शोधायला निघाला.

मध्यंतरी म्हातारीचा कोंबडा लाखेची खेळणी करणाऱ्या गोपूच्या परसात गेला. गोपूने त्याला पाहताच आठवड्याच्या बाजारात त्याला विकून चांगले पैसे मिळवायचे ठरविले. त्याने त्याला पकडले व त्याच्या मालकाला ओळख पडू नये म्हणून त्याच्या सर्व अंगावर पांढरा रंग फासला आणि आपल्या अंगणात पायाला एक दोरी बांधून त्याला ठेवले. त्याला खायला थोडेसे दाणे टाकले आणि स्वत: आपल्या कामात गर्क झाला.

म्हातारी आपल्या कोंबड्याच्या शोधात होतीच. ती आपल्या शेजारच्या दोघां तिघांना बरोबर घेऊन कोंबड्याला शोधीत गोपूच्या घरासमोर आली. तिला तो कोंबडा दिसला. तिच्याबरोबर आलेल्या लोकांनीपण त्या कोंबड्याला ओळखले. तो कोंबडा म्हातारीचाच असल्याची त्यांची खात्री पटली. म्हणून गोपू आणि म्हातारी बरोबर आलेले लोक यांची कोंबड्यासाठी बराच वेळ बाचाबाची झाली.

त्याच वेळी गावचा पाटील तिकडून जात होता, त्याने म्हातारीला विचारले– "म्हातारे! काय भानगड आहे?" म्हातारीने सांगितले की गोपूने तिचा कोंबडा चोरला आहे आणि तिने आपल्या शेजाऱ्यांकरवी तो कोंबडा तिचाच असल्याची साक्ष देवविली. तेव्हां गोपू म्हणाला–"पाटील साहेब, तो कोंबडा खरोखरी पिवळ्या रंगाचा आहे मी त्याच्या अंगावर हा पांढरा रंग लावला आहे."

त्या वेळी तेथे गर्दी झाली त्या गर्दीत खंडूसुद्धा आला होता. पिवळ्या रंगाची गोष्ट ऐकताच तो पुढे होऊन म्हणाला– "पाटील साहेब! हा पिवळा कोंबडा माझा आहे. सकाळपासून मी त्याला शोधतो आहे. तो माझा मला देवविण्याची कृपा करा." तेव्हां पाटील गोपूला म्हणाला– "तू दुसऱ्याचा कोंबडा चोरून त्याचा खरा रंग लपविण्याचा प्रयत्न केलास या अपराधाबद्दल मी तुला पंचवीस रुपये दंड करतो."

तेव्हां खंडू कोंबड्याला उचलून घेऊन जाऊ लागला. पण म्हातारी आडवी उभी राहून म्हणाली–"तू याला नेणार काय? हा माझा कोंबडा आहे!" पाटील तिच्याकडे पाहून म्हणाला–"हा कोंबडा तुझा कसा काय ग?"

तिने पाटलाला सांगितले की तो कोंबडा तिच्या पांढऱ्या कोंबड्यासारखाच आहे. गोपूने कोंबड्याच्या अंगावरचा पांढरा रंग पुसून दाखविला तेव्हां पिवळा रंग आलेला दिसला. गोपू लगेच ओरडून म्हणाला–"पहा पाटील साहेब! आहे की नाही पिवळा रंग?"

परंतु म्हातारीच्या मनाचे तेवढ्यावर समाधान झाले नाही. पाटलाने एक तांब्याभर पाणी मागविले आणि कोंबड्याला स्वच्छ धुवून काढले. तेव्हां पहिल्याने पांढरे पाणी निघाले आणि त्या पाठोपाठ पिवळे पाणी निघाली आणि कोंबड्याचा खरा रंग बाहेर स्वच्छ दिसू लागला.

पाटलाने दरडावून विचारले–"गोपू! काय रे हे? तू तुझा कोंबडा पिवळा आहेस म्हणालास आणि हा तर पांढरा शुभ्र आहे?"

"चुकलं पाटील. मला वाटलं की माझा पिवळा कोंबडा तो हाच असावा!" असं सांगून खंडू पाय काढू लागला. तेव्हां गोपू म्हणाला–"पाटील साहेब! हा खोटं बोलतो आहे. मी कोंबडा पाहिला तेव्हां तो पिवळ्या रंगाचा होता."

खंडूने सुटका मिळणे अशक्य असल्याचे ओळखलें व पाटलाचे पाय धरून म्हणाला–"माफ करा पाटील!"

परंतु पाटलाने त्याला माफ केलें नाही आणि म्हातारीच्या पांढऱ्या कोंबड्याचा पांढरा रंग बदलून पिवळा रंग दाखविण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नाबद्दल खंडूला पंचवीस रुपये दंड केला. दोघांकडून दंड वसूल करवून पाटलाने ती रक्कम म्हातारीला देवविली.

म्हातारी म्हणाली–"पाटील साहेब मला हे पैसे नकोत. या दोघांना माफ करा. या दोघांनी कोंबडा कापून खाल्ला असता तर मी काय केलं असतं. माझा कोंबडा मला परत मिळाला, एवढेच पुरे!"

पाटील दोघांना म्हणाला–"त्या म्हातारीच्या थोरमनापासून काही शिका आणि असल्या लबाड्या बंद करा."

म्हातारी आपला कोंबडा घेऊन आनंदाने आपल्या घरी परत गेली.

मंगल नावच मंगल

कांचीपुरम येथे मंगलशास्त्री नावाचा एक ज्योतिषी रहात असे. ज्योतिषशास्त्रात त्याचा हात धरणारा कोणी नव्हता. एकदा मंगलशास्त्रींना आपले नाव निरर्थक वाटले. आपण एक थोर ज्योतिषी, आणि नुसतं 'मंगल' हे नाव काय? वडिलांनी विचार करून आपल्याला नाव ठेवले नाही. रात्रभर ते अंथरुणावर तडफडत राहिले आणि त्यांनी आपले नांव स्वतःच शंकर असे ठेवले. शंकर शब्दाचा अर्थ आहे शुभ करणारा.

दुसऱ्या दिवशी त्यांच्याकडे जो कोणी जन्मकुंडली दाखवायला आला त्यापैकी प्रत्येकाने 'मंगल शास्त्री!' म्हणूनच त्यांना हाक मारली. तेव्हां त्यांनी त्यांना समजावून सांगितले की "यापुढे मला शंकरशास्त्री म्हणून हाक मारीत जा." परंतु कांचीवरमचे लोक त्यांना 'मंगलशास्त्री!' म्हणूनच हाक मारीत. ते म्हणाले–"शास्त्रीबुवा! आम्ही तुम्हांला लहानपणापासून 'मंगलशास्त्री' म्हणूनच हाक मारीत आलो. आतां निराळ्या नावाने हाक मारणे आम्हांला नाही आवडणार."

ते ऐकून मंगलशास्त्रींना आपल्या गावावर राग आला व ते कांचीवरम सोडून दुसऱ्या एका गावी गेले. तेथे 'शंकरशास्त्री' ह्याच नावाने लोक त्यांना ओळखू लागले.

एके दिवशी एक लाकूडफोड्या लाकडे फोडायला आला. शास्त्रीबुवांच्या बायकोने लाकडाची मोळी पाहून विचारले–"ही लाकडं जळतील का रे चांगली?"

ते ऐकून लाकूडफोड्या म्हणाला–"ताई! हे काय विचारतां शंकर लाकूडफोड्याची लाकडं जळणार नाहीत का? शंकराचा तिसरा डोळा 'भगभग' करून अग्नीवृष्टी करतो तशी ही लाकडे जळतील. नाहीतर

मी आपलं शंकर नाव बदलून टाकीन." ते ऐकून शंकरशास्त्री विचार करू लागले– "एका सामान्य लाकूडफोड्याचे नाव 'शंकर' आहे! आपले नावही तेच?"

शास्त्रीबुवांनी लगेच विचार करून आपले नाव लक्ष्मीपती ठेवून घेतले. जन्म-कुंडली दाखवायला दुसऱ्या दिवशी जो कोणी आला त्याला शास्त्रीबुवांनी बजावून सांगितले की त्यांना 'लक्ष्मीपती' या नावानेच बोलवावे. परंतु त्या गावचे राहणारे सर्व वीरशैव लिंगायत होते. त्यांनी लक्ष्मी-पती या नावाचा उच्चार करण्यात पाप असल्याचे सांगितले. म्हणून शास्त्रीबुवा संतापून ते गाव सोडून आणखी एका गावी जाऊन राहू लागले. तेथे त्यांनी आपले नाव लक्ष्मीपती शास्त्री असल्याचे सांगितले.

एके दिवशी शास्त्रीबुवा गावातल्या सार्वजनिक भेटीगाठीच्या ओट्यावर बसून ज्योतिषशास्त्रावरची टिपणे पहात होते. तेव्हा एक भिकारी "ऐका गुरु, लक्ष्मी-पतीचे काव्य!" सुरात म्हणत तेथे आला.

ते ऐकून शास्त्रीबुवा दचकले. त्यांनी त्या भिकाऱ्याला त्याचे नाव विचारले. त्याने आपले नाव सुरात गात 'लक्ष्मीपती' असल्याचे सांगितले. शास्त्रीबुवा लक्ष्मीपती भिकाऱ्याला निरोप देऊन विचारात पडले. आपलं आणि भिकाऱ्याचं नाव एक कसं? म्हणून त्यांनी आपलं नाव 'अमर' असावं असं ठरविलं.

दुसऱ्या दिवसापासून त्यांच्याकडे येणाऱ्यांना त्यांनी बजावून सांगितलं की त्यांचं नाव बदलून 'अमर' असे झाले आहे. म्हणून पुढे कधी हाक मारायची झाली तर 'अमर' या नावेच हाक मारावी. परंतु त्या गावातले लोक वैष्णव होते. त्यांना लक्ष्मीपती हे विष्णूचे नावच आवडे. त्यांनी निक्षून सांगितले की त्यांना लक्ष्मीपती हेच नाव पसंत आहे व ते त्याच नावाने बोलावणार.

शास्त्रीबुवा संतापले आणि दुसऱ्या एका गावी जाऊन राहू लागले. त्या गावात 'अमर' या नावेच लोक त्यांना ओळखत.

एके दिवशी उजाडतांच त्यांची मोल-करीण सडारांगोळी घालायला आली नाही. शास्त्रीबुवा सडा घालून रांगोळी काढल्या-शिवाय घराबाहेर पडत नसत. म्हणून त्यांना मोलकरणीचा राग आला. त्याच वेळी मोलकरीण घाईघाईने आली व उशिरां येण्याचे कारण सांगू लागली. म्हणाली– "काय सांगू, शास्त्रीबुवा! आज आमच्या घरासमोरचा तीन वर्षे वयाचा 'अमर' नावाचा मुलगा एकाएकी देवाघरी गेला. आईवडिलांचा एकुलता एक मुलगा होता. त्यांचं दुःख पाहून माझे पाय तेथून हालतच ना."

ते ऐकून शास्त्रीबुवांना घेरी आल्यासारखे झाले. किती प्रेमाने त्याच्या आईवडिलांनी त्याचे नाव 'अमर' असे ठेवले आणि तीन वर्षे लोटतांच त्याला यमाचे बोलावणे यावं. शास्त्रीबुवांना आपल्या नव्या नावाची चीड आली. 'नाव बदलून मी केवढी चूक केली!' शास्त्रीबुवा आपल्या मूळगावी कांचीपुरमला परतले.

कांचीपुरमचे लोक शास्त्रीबुवांची आठवण काढून म्हणत होते–'आपण सर्वांनी किती हट्टीपणा दाखविला? त्याला 'शंकरशास्त्री' म्हटले असते तर काय बिघडलं असते? आपण एका चांगल्या ज्योतिष्याला उगाच गाव सोडून जाऊ दिलं.'

शास्त्रीबुवा आपल्या गावी परतलेले पाहून गावकऱ्यांना परमानंद झाला आणि प्रेमाने त्यांनी त्यांना 'शंकरशास्त्री' म्हणून हाक मारायला सुरवात केली. म्हणाले– "कोठे गेला होता हो, किती दिवसांनंतर भेट होते आहे?"

तेव्हां शास्त्रीबुवांनी लाजलज्जा किंवा संकोच सोडून नम्रपणे त्यांना विनंती केली–"माझं नाव शंकरबिंकर नाही. आईवडिलांनी मला 'मंगल' हे शुभ नाम दिलं आहे. त्याच नावाने हाक मारीत जावे. मला तेच नाव आवडते."

भुताची पीडा टळली

वाणी व वर्मा दंपतीला मूलबाळ नव्हते. परंतु दोघे नवराबायको इतक्या चांगल्या स्वभावाची होती की गावकरी त्यांच्या सुस्वभावाविषयी नेहमी बोलत.

एकदा रात्री फार जोराचा पाऊस पडू लागला. मुसळधार वृष्टीच चालू होती. दोघं जेवायला बसणार इतक्यात बाहेरच्या दारावर थाप ऐकू आली. दार उघडून पाहिले तर एक तरुण दंपती ओलीचिंब बाहेर उभी.

तरुण माणूस म्हणाला–"आम्ही शहरात जायला निघालो होतो. पावसात सांपडलो. आजची रात्र आपल्याकडे काढायला मिळेल का?"

"आंत या." म्हणत वाणीने त्यांना आत यायला सांगितले आणि त्यांना जेवायला वाढून त्यांना झोपायला अंथरूण पांघरूण तयार करून दिले.

त्या दोघांचं जेवण झाल्यावर अन्न दोघां पुरेसे उरलं नव्हतं. वाणीने पतीला खाऊन घ्यायला सांगितले. आणखी थोडा भात भाकरी काही करून घ्यायला घरात लाकडं नव्हती; होती ती भिजून गेली होती.

परंतु वर्माने उरलेलं अन्न अर्धंअर्धं दोघांनी वांटून घ्यायला हट्ट केला. दोघें त्याप्रमाणे खाऊन झोपली.

पहाटे कोणाचा तरी रडण्याचा आवाज ऐकून दोघांची झोप मोडली. बाहेरचे दार उघडे होते व दारात रात्री आलेली पाहुणी रडत बसली होती. वाणीला आश्चर्य वाटले. तिने त्या बाईला रडण्याचे कारण विचारले.

"काय सांगू बाई! माझं नशीबच फुटकं. मी रात्री तुमच्या घरी आले नसते तरच बरं झालं असते. तुमचं परस्परांवरचं प्रेम पाहून ते म्हणाले–'तू कधी या बाई-सारखी माझ्याशी वागलीस का? जी बाई नवऱ्यासाठी एवढा त्याग करायला तयार नाही ती बायकोच काय?' नंतर मी पुष्कळ सांगून पाहिलं, पण तिकडे दुर्लक्ष करून ते निघून गेले. स्वभावाने थोडे हट्टीच आहेत ते. आतां परत येणार नाहीत."

त्या बाईचे नाव चंद्रमती होते. वर्मा तिच्या नवऱ्याच्या शोधार्थ दिवसभर हिंडला, परंतु पत्ता लागला नाही.

"मला माहीत आहे, ते आतां परत येणार नाहीत. मला माझं म्हणण्यासारखं आणखी कोणी नाही. कोठे तरी विहिरीत उडी टाकून जीव देते, झालं!" म्हणत चंद्रमती रडू लागली.

तिची ती स्थिती पाहून पतिपत्नींचे हृदय विरघळले. नवरा चांगला असेल तरच बाईचं आयुष्य सुखाचं. दोघांनी तिला समजावून सांगितलं–"काही काळजी करू नकोस, तुझे पती येईपर्यंत तू रहा आमच्या घरी."

त्या दिवसापासून चंद्रमती त्या घरात त्या कुटुंबातली एक म्हणून राहू लागली. ती तशी गरीब स्वभावाची दिसली. रात्री तीच सैपाक करी.

एक महिना झाला. वर्माचा मित्र मुरारी

आला. तसा तो दरवर्षी एकदोनदां येई. मागच्या खेपेस आला तेव्हां घरात चंद्रमती नव्हती. अर्थातच ही नवी बाई कोण, हा प्रश्न त्याच्या चर्येवर स्पष्ट दिसला. तिच्याविषयी मित्राच्या तोंडी त्याने सर्व ऐकलं तेव्हां त्याला थोडे आश्चर्य वाटले. रात्री चंद्रमतीनेच सर्वांना जेवायला वाढले. जेवणे झाल्यावर मुरारी बाहेर व्हरांड्यातच खाट टाकून झोपला.

त्याला बरीच रात्र लोटली तरी झोप आली नाही. मध्यरात्रीच्या सुमारास त्याला कोणीतरी फुसफुसत बोलल्याची चाहूल लागली. चंद्रमती हातात दिवा घेऊन हळूच

पाहिले. सैपाक घराच्या पलीकडच्या खिड-कीचं दार वाजलं.

मुरारीला संशय आला. चंद्रमतीने सैपाकघरात पाऊल टाकताच तो उठून आडोशाला उभा राहून सर्व प्रकार पाहू लागला. चंद्रमती सैपाकघरात जाऊन खिडकीतून भात, आमटी, भाजी व दही एकेक करून बाहेर कोणाला तरी देत होती.

बाहेरचा माणूस म्हणाला–"आणखी किती दिवस ग, असं अर्ध्या रात्री जेवायचं? काहीतरी करून तिजोरी उघडून हाताला लागेल ते घेऊन का नाही येत?" तो माणूस काळोखात होता. म्हणून मुरारीला त्याचं तोंड दिसलं नाही.

चंद्रमती त्याला उत्तरादाखल म्हणाली– "आतांआतां कोठे या घरच्या लोकांचा विश्वास माझ्यावर बसू लागला आहे. थोडा धीर धरा. किल्ल्यांच्या जुडग्याची जागा लौकरच कळेल."

ते ऐकून मुरारी विचार करू लागला– "ही बाई दिसायला भोळी दिसते, पण वस्ताद दिसते आहे. माझ्या मित्राच्या चांगुलपणाचा असा दुरुपयोग? थांबा, तुमचं हे नाटक मी लौकरच बंद करतो." असा विचार करून तो पुन्हा जाऊन खाटेवर पडला.

दुसऱ्या दिवशी त्याने चंद्रमतीची लबाडी वाणी व वर्माला सांगून त्यांच्या मनाला दुखविल्याशिवाय हे भूत घराबाहेर कसे काढायचे याची एक योजना तयार केली.

दुसऱ्या दिवशी मुरारी आपल्या मित्राला, चंद्रमतीला ऐकू जाईल इतक्या मोठ्या आवाजात सांगू लागला–"बाबा रे बाबा! रात्रभर माझा डोळा लागला नाही. तुझ्या घरात भुताटकी सुरू झाली आहे. कोठलं तरी भूत आलेलं दिसते आहे. मी पूर्वेकडे खाट ठेवली होती ती पश्चिमेकडे सकाळी आलेली दिसली. मी खिडकीत प्यायला पाणी ठेवलं होते. ते खाटेखाली आलेले होते. मी भूताखेतांना भीत नाही, म्हणून बरं, दुसरा कोणी असता तर गारच झाला असता."

वाणी आणि वर्मा दोघे ते ऐकून चकित झाली व म्हणाली–"मग भूतमांत्रिकाला बोलावू या का?"

"तसं भिण्याचे कारण नाही. मीच भुताला पळवून लावायचा मंत्र शिकलो आहे." मुरारी म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी तो बाजारातून पैंजण आणून रात्री मधूनमधून वाजवू लागला. नंतर त्याने उशी खाटेवर उभी ठेवून तिच्यावर पांघरूण घालून ठेवले आणि मागच्या दारी जाऊन सैपाकघराच्या खिडकीचे दार वाजविले.

बऱ्याच वेळाने चंद्रमती आली व सर्व खायचे पदार्थ भांड्यात नीट लावून ठेवून ते तिने नवऱ्याला समजून मुरारीला दिले. मुरारी लगेच घरात गेला आणि ते भांडे घेऊन चंद्रमतीच्या खाटेवर ठेवून खाट थोडी बाजूला सरकवून गुपचुप बाहेर जाऊन आपल्या अंथरुणावर जाऊन पडून राहिला.

चंद्रमती थोडा वेळ भांडं परत मिळेल म्हणून वाट पहात राहली आणि खिडकी बाहेर नवऱ्याला न आलेला पाहून थोडी चकित झाली. तिने सैपाकघराचे दार बंद केले आणि आपल्या खोलीत जाताच मोठ्याने किंकाळी फोडली. ऐकून वाणी व वर्मा धावत आली. मुरारीसुद्धा त्याला काही माहीत नसल्यासारखा आला.

चंद्रमती घाबऱ्या स्वरात म्हणाली– "भुताटकीची गोष्ट खरी आहे. मलासुद्धा पैंजण वाजल्याचा आवाज ऐकू आला. तिकडे ठेवलेली खाट या बाजूला आली आहे. हे पहा, सैपाकघरातलं भांडं माझ्या खाटेवर आलं आहे. म्हणून उठून बसले." तिने त्या खोलीत झोपणार नाही असे सांगून टाकले.

मुरारी तिला धीर देण्याचे सोंग करीत म्हणाला–"तुम्ही कोणी भ्यायचं कारण नाही. मी भुताला पळवितो." त्यानंतर तो लागोपाठ दोन दिवस रात्री पैंजणाचा आवाज करीत राहिला. म्हणून नवऱ्याने खिडकीच्या दारावर थाप मारली तरी

चंद्रमतीला खोली बाहेर यायला धाडस झालं नाही.

तिसऱ्या दिवशी मुरारी वाट पहात बसला. चंद्रमतीचा नवरा मागच्या बाजूला येत असलेला पाहून तो त्याच बाजूला जाण्याचं सोंग करीत बडबडू लागला–"तो माझ्या बहिणीशी असा दगा करू लागला आहे का? मीसुद्धा पाहतो तर!"

चंद्रमतीचा नवरा थबकला व मुरारीला विचारू लागला–"काय हो, काय भानगड आहे?"

"आणखी काय हो? या घराच्या मालकिणीचा मी भाऊ आहे. माझ्या मेहुण्याने माझ्या बहिणीला मूल झालं नाही म्हणून एका बाईला घरात ठेवून घेतले आहे हो! त्या बाईला तिच्या नवऱ्याने टाकलं आहे, म्हणे. त्या बाईशी माझा मेहुणा लग्न करणार आहे, म्हणे. आणखी त्याहून चीड आली ती या गोष्टीची की ती बाईसुद्धा लग्नाला तयार झाली आहे." असे सांगून मुरारी तेथून निघून गेला आणि दुसऱ्या बाजून येऊन आपल्या खाटेवर झोपला. मुरारी म्हणाला ते सर्व चंद्रमतीच्या नवऱ्याला खरे वाटले. कारण तिने गेल्या तीन रात्री खिडकीतून खाणे दिलं नव्हते. त्याच्या मनात संशयाने घर केले.

दुसऱ्या दिवशी चंद्रमतीचा नवरा आला आणि वर्माला म्हणाला–"मी काय मूर्खपणा केला आणि बायकोला येथे सोडून निघून गेलो. आतां तिला घेऊन जायला आलो आहे."

भुताच्या भीतीने चंद्रमती म्यालीच होती. ती नवऱ्याबरोबर लगेच निघून गेली ती निघून गेल्यावर वाणी व वर्मांना वाटू लागलं की मदतीला एक बाई मिळाली होती ती निघून गेली.

मुरारीला ते कळलं तेव्हां तो म्हणाला–"तुमच्या घरातली भुताटकी गेली म्हणून तुम्हांला आनंद व्हायला पाहिजे आणि तुम्ही दु:खी होता आहां, आश्चर्यच आहे." नंतर त्याने घडलेली गोष्ट सांगितली आणि निरोप घेऊन निघून गेला.

देवदूत इंद्राकडे परतला व चंद्राने जे सांगितले होते ते निवेदन केले.

"हे उत्तर द्यायला चंद्राला एवढी हिंमत झाली काय?" असे म्हणत इंद्राने चंद्रावर स्वारी करण्याचे ठरवून सैन्य सज्ज केले. ते कळल्यावर शुक्र आपल्या राक्षस शिष्यांबरोबर चंद्राच्या बाजूने युद्धाला आला. शंकर बृहस्पतीच्या मदतीला आला आणि दोघांचे युद्ध सुरू झाले.

तेव्हां तेथे ब्रह्मदेव आला आणि चंद्राला म्हणाला–"तू बृहस्पतीच्या बायकोला सोडून दे, नाहीतर मी विष्णूला सांगून तुझा मद उतरवितो." नंतर तो शुक्राला म्हणाला–"बृहस्पतीशी तुझं वैर आहे, म्हणून तू चंद्राला मदत करायला आला आहेस का? मग कोणी स्त्री पुरुषाबरोबर राजीखुशीने संसार करील का?"

शुक्राने चंद्राला सांगितले की ताराला परत पाठवून दे. तारा तेव्हां गरोदर होती. त्याच स्थितीत चंद्राने तिला बृहस्पतीकडे पाठवून दिले. शंकरादि देव आपापल्या लोकांत निघून गेले. तारा बृहस्पतीच्या घरी आल्यावर बाळंत झाली व तिला एक मुलगा झाला. त्या मुलाचे जातकर्म वगैरे संस्कार बृहस्पती करू लागला तेव्हां चंद्राचा दूत आला व त्याने चंद्राचा निरोप सांगितला. म्हणाला–"हा मुलगा तुझा नसून चंद्राचा आहे. 'तुला त्याचे जातकर्म आणि संस्कार करण्याचा अधिकार नाही."

बृहस्पती चंद्राच्या दूताला म्हणाला– "याचा तोंडावळा माझ्यासारखा आहे. हा माझाच मुलगा आहे. याला चंद्राचे रूप, रंग काहीच नाही." आणि त्याला परत पाठवून दिले. दूताने परतल्यावर चंद्राला ते सर्व सांगितले.

लगेच चंद्र राक्षसगुण ग्रहण करून युद्धाला सज्ज झाला. देवदानवांचे थांबलेले युद्ध पुन्हां सुरू झाले.

तेव्हां ब्रह्मदेवाने मध्ये पडून युद्ध थांबविले. या सर्व प्रकरणाला मूळ कारण अशी जी तारा तिला बोलावून त्याने विचारले– "पाहिलंस तुझ्यामुळे केवढा हा गोंधळ झाला आहे तो? तर तूच सांग, हा कोणाचा मुलगा आहे? चंद्राचा की बृहस्पतीचा?" तारा ब्रह्मदेवाच्या नजरेला नजर भिडवू शकली नाही. मान खाली करून त्रिवार म्हणाली–"चंद्राचा, चंद्राचा, चंद्राचा!"

ब्रह्मदेवाने लगेच त्या मुलाला चंद्राच्या हाती देऊन भांडण मिटविले. अशा तऱ्हेने बृहस्पतीची बायको जी तारा तिच्या पोटी चंद्राला जो मुलगा झाला तोच बुध होय? या बुधाला पुढे पुरुरवा नावाचा मुलगा झाला. त्याची कथा अशी :

पुरुरवाची कथा

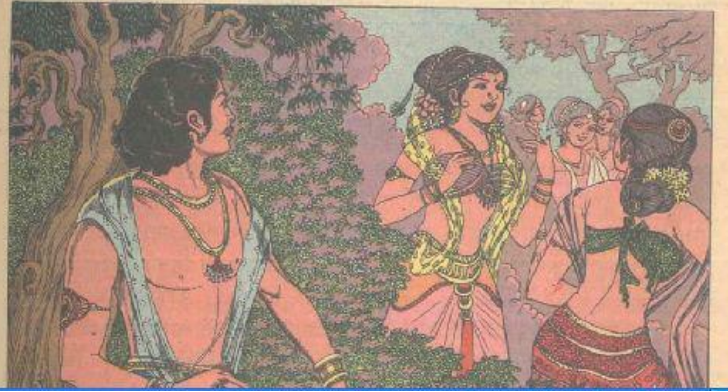
एके काळी सुद्युम्न नावाचा एक मोठा राजा होता. एकदां तो आपल्या काही मंत्र्यांसह घोड्यावर बसून शिकारीला निघाला. ते कुमारवन नांवाच्या एका सुंदर वनात पोचले. ते वन पाहून त्यांच्या मनाला फार आल्हाद वाटला. परंतु त्या पाठोपाठ सुद्युम्न व त्याच्याबरोबर आलेल्या इतर सर्वांना अकस्मात स्त्रीरूप मिळाले. इतकेच नव्हे तर सुद्युम्नाचा घोडा सुद्धा घोडी झाला. असे कसे झाले, हे सुद्युम्नाला कळले नाही. तो विचार करू लागला, हे कसे झालं? आतां मी या रूपात राज्य कसे करणार? शत्रूशी युद्ध कसे करणार?

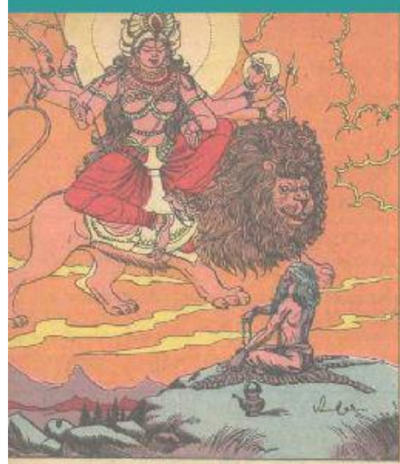
सूत ही कथा सांगत असतां त्याला शौनकादि मुनींनी विचारले–"परंतु राजा व त्याच्या बरोबरच्या सर्वांना स्त्रीरूप मिळण्याचे कारण काय झाले?" सूत सांगू लागला, एकदा सनकसनंदनादी मुनी शंकराच्या दर्शनाला कुमारवनात गेले असतां पार्वती शंकराबरोबरच्या परिवाराला दिगंबररूपात दिसली. लगेच ते सर्व मागे फिरले आणि नारायणवनाच्या बाजूला गेले. अर्थात जे घडले त्याची जाणीव झाल्यामुळे पार्वती फार लाजली. तिला त्या वेळी जे दुःख झाले ते पाहून शंकराने असा नियम घालून दिला की त्या वनात जो कोणी पाऊल टाकील त्याला स्त्रीरूप प्राप्त होईल. सुद्युम्न व त्याच्या बरोबरच्या सर्वांना स्त्रीरूप येण्याचे हेच कारण.

त्यानंतर सुद्युम्नने इला हे नाव धारण केले आणि आपल्या सखींबरोबर त्याच वनात राहू लागला. काही काळ लोटला आणि चंद्राचा मुलगा बुध याने इलाला पाहिले आणि इलानेदेखील त्याच वेळी त्याला पाहिले. दोघांचे परस्परांवर प्रेम जडले. त्यांना जो मुलगा त्याचे नाव पुरुरवा.

त्यानंतर इलाने आपले कुलगुरु वसिष्ठ यांचे स्मरण करतांच स्त्रीरूपात असलेल्या सुद्युम्नाला होत असलेल्या मानसिक कष्टाची वसिष्ठ मुनींना कल्पना झाली व त्यांनी शंकराचे ध्यान करून तपश्चर्या केली. शंकराने प्रसन्न होऊन दर्शन दिले.

वसिष्ठ मुनी हात जोडून म्हणाले– "शंकरा! आमचा राजा सुद्युम्न याला परत त्याचे पुरुषरूप देण्याची कृपा कर."

शंकर म्हणाला–"वसिष्ठा! मी दिलेला शाप कसा बदलेल? पण एवढे होऊ शकेल की सुद्युम्न एक महिनाभर पुरुष व एक महिनाभर स्त्री असा पाळीपाळीने होत राहील, असा वर मी देतो."

अशा तऱ्हेने वसिष्ठ मुनींच्या कृपा प्रसादाने सुद्युम्न पुरुषरूप मिळताच आपल्या राजधानीत परतला आणि राज्य करू लागला. तो पुरुषरूपात असे तेव्हां महिनाभर राज्यकारभार पाही आणि स्त्रीरूपात असे तेव्हां अंतःपुरातच राही, बाहेर येत नसे. हे प्रजेला आवडत नसे.

मुलगा मोठा होईपर्यंत अशा तऱ्हेने राज्यकारभार पहात राहून सुद्युम्न तपश्चर्या

गुरू मानून त्याच्याकडून नऊ अक्षरी मंत्र "ॐ श्री नारायण नमः" हा घेतला आणि त्याचा जप करीत तपश्चर्या करीत असतां त्याच्या सुदैवाने महादेवीने सिंहवाहनावर बसून त्याला दर्शन दिले. सुद्युम्नाने स्वतःला विसरून तिचा स्तोत्रपाठ केला आणि तिच्या अनुग्रहाने तो मुक्त झाला.

सुद्युम्नानंतर पुरुरवाने अनेक वर्षे उत्तम तऱ्हेने राज्य केले आणि अनेक यज्ञ करून ब्राह्मणांना दानधर्म केला. त्याचे सौंदर्य, कीर्ति व इतर गुणांचे वर्णन ऐकून ऊर्वशी त्याच्यावर मोहित झाली. त्यानंतर तिला ब्रह्मदेवाच्या शापामुळे पृथ्वीवर यावे लागले. तेव्हां ती पुरवाला भेटली व त्याच्याशी लग्न करण्याचे मान्य करून म्हणाली–"माझ्याजवळ दोन मेंढरे आहेत. मला ती स्वतःच्या मुलांपेक्षा जास्त जवळची वाटतात. त्यांचे तू रक्षण केले पाहिजेस. नंतर तू नग्न रूपें कधी माझ्या दृष्टीस पडतां कामा नयेस. आणखी एक अट अशी आहे की तू मला नेहमी खायला तूप दिले पाहिजेस. तू यांपैकी कोणतीही अट मोडलीस तर मी तुला सोडून निघून जाईन."

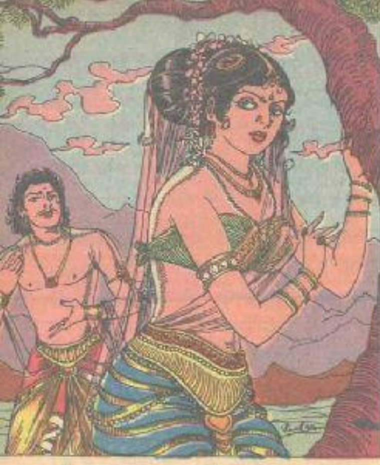
त्या सर्व अटी पुरुरवाने मान्य करून तिच्याशी लग्न केले आणि काही वर्षे तिच्या बरोबर संसार केला. तो भोगविलासात पूर्णपणे निमग्न झाला आणि धर्मार्थकाम व मोक्ष हे पुरुषार्थ पूर्णपणे विसरला. ऊर्वशी-सुद्धा पुरुरवाच्या प्रेमात अशी निमग्न झाली की ती स्वर्गलोकाला व इंद्राला पूर्णपणे विसरून गेली.

ऊर्वशी व पुरुरवा परस्पर प्रेमात स्वतःला व जगाला विसरून गेल्याचे पाहून इंद्राने तिला परत बोलावण्याचा विचार केला. तो गंधर्वांना बोलावून म्हणाला–"स्वर्गात रंभा आदि अनेक अप्सरा आहेत, परंतु ऊर्वशी नसल्याने स्वर्गाची शोभाच नष्ट झाली आहे. म्हणून काय वाटेल ते करून पुरु-रवाला फंसवून मेंढरांचं अपहरण करा, म्हणजे आपले काम साधेल. तरमग निघा, आणि हे काम पुरे करा."

गंधर्व पुरुरवाला कळू न देता एका काळोख्या रात्री मेंढरांना पळवून घेऊन आले. ती ओरडू लागली. तेव्हां ऊर्वशी पुरुरवाला म्हणाली–"मला स्वतःच्या मुला-पेक्षा जास्त जवळची वाटणारी मेंढरे कोणी चोरून घेऊन गेला असतां तू बायकां-सारखा पहात बसलास का? तू त्यांचं रक्षण करशील अशी खात्री होती, म्हणून मी थोडं दुर्लक्ष केलं आणि तू असमर्थ आहेस हे मला माहीत नसल्याने दोन्ही मेंढरं घालवून बसले." असे सांगून तोंडाला आले ते पुरुरवाला म्हणाली.

आपल्या प्रियतमेच्या दुःखात दुःखी होऊन पुरुरवा स्वतःचे भान न राहल्याने चोरांचा पाठलाग करायला नग्नावस्थेतच

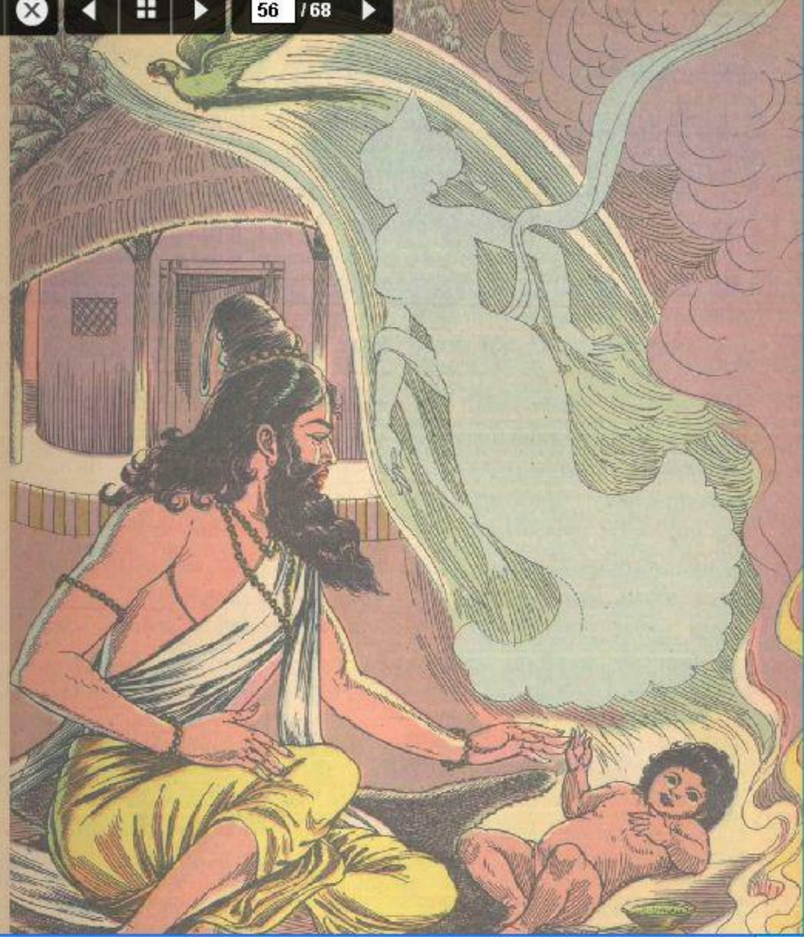
धावला. पुरुरवा नग्नावस्थेत असल्याचे ऊर्वशीला कळावं यासाठी त्याच्या अंगावर प्रकाश पडेल अशा युक्तीने गंधर्वांच्या आदेशाने वीज चमकली. मेंढरांना परत घेऊन येत असतां पुरुरवा नग्नावस्थेत असल्याचे पाहून ऊर्वशी त्याचे पाय धरून म्हणाली– "मी पहिल्यानेच आपली अट सांगितली होती. तू वचन भंग केलेंस आतां तुझ्या-बरोबर राहणे मला शक्य नाही. आता मला गेलेच पाहिजे. मला विसरू नकोस ?"

ऊर्वशीनें स्वर्गलोकी प्रस्थान करतांच पुरुरवा तिच्या विरहानें दु:खी झाला. त्याला बुद्धिभ्रम झाला. तो ऊर्वशीचे स्मरण करून तिच्या प्रेमाच्या गोष्टी आठवून खूप भटकत फिरला व अचानक कुरु देशात त्याला ऊर्वशी दिसली.

तिच्या जवळ जाऊन तो गदगद् स्वरात म्हणाला–"माझा तुझ्यावर थोडादेखील राग नाही. तुझं मी काही वाईट केले नाही व करू इच्छित नाही. तुला चुकून सुद्धा उलट उत्तर दिले नाही. मी सर्वदा तुझा एक दास होऊन राहलो. तू सांगितलेस ते काम मी केले. तरी तू मला सोडून गेलीस. हा न्याय झाला का? माझ्यावर तुझे प्रेम होते, म्हणून तू स्वत: माझ्याजवळ आलीस. मग तू मला सोडून कशी काय गेलीस? तुझं प्रेम शाश्वत आहे, असेच मी मानीत आलो. मला या दु:खसागरात लोटून तू निघून गेलीस का ?"

त्याचा भ्रम दूर करण्यासाठी ऊर्वशी त्याला म्हणाली–"आमच्या जातीतल्या अप्सरांना प्रेम कसलं आलं आहे? माझ्यासाठी दु:खी होऊ नकोस. तू जा आणि राज्यकारभार पहा." असे सांगून ती निघून गेली.

पुरुरवाची जी गत झाली तीच आपली होते की काय या भीतीने व्यासाने घृताची-कडे पाहून विचार केला. घृताचीने सुद्धा विचार केला की व्यास आपल्याला कधी शाप देईल या विचाराने ती एका मादी पोपटाचे रूप घेऊन उडून गेली. व्यासाला त्यामुळे

फार विरहताप झाला. त्याचा परिणाम असा झाला की व्यास अग्नीसाठी अरणीवर अरणीने घाशीत असतां अरणीतून शुकाचा जन्म झाला.

पितापुत्र

व्यास शुकाला पाहून विचार करू लागले–"ह्या काय चमत्कार आहे! ही शंकराची कृपा असावी." ते आपल्या मुलाला गंगेवर घेऊन गेले व त्याला स्नान घालून त्यांनी त्याचे जातकर्म वगैरे संस्कार केले. आकाशात देवांनी दुंदुभी वाजविलो आणि जमिनीवर पुष्पवृष्टी झाली. नारदादींनी गान केले आणि रंभादींनी नृत्य केले.

पोपटाचे रूप घेतलेल्या स्त्रीच्या कारणाने जन्मलेल्या व्यासांच्या मुलाला शुक हे नाव प्राप्त झाले. मुलगा लहानाचा मोठा झाला. शुकासाठी आकाशातून हरिणाजिन, फुलांचा हार व कमंडल येऊन पडले. व्यासांनी आपल्या मुलाचा उपनयन संस्कार केला. शुक विद्याभ्यास संपल्यावर गुरुदक्षिणा देऊन व्यासांकडे परत आला.

विद्याभ्यास पुरा करून परत आलेल्या आपल्या मुलाला आलिंगन करून व्यासांनी आनंदाने विचार केला की आता मुलाचे लग्न करून द्यावे. त्यांनी एका योग्य मुनि-कन्येला शोधून आणून शुकाला म्हटले–"बाबा रे! तू सर्व वेदवेदांगांचा अभ्यास पूर्ण केलास. आतां विवाह कर व यज्ञयागादि कर. तुला पुत्रप्राप्ति होण्याची वेळ आहे ही. पुत्र संतान नसेल तर माणसाला सद्गती मिळत नाही. कीर्ती प्राप्त होत नाही. म्हणून एका कन्येशी विवाह कर व पुत्र प्राप्ती करून घेऊन स्वतःला व मला सुखी कर आणि पितरांचे समाधान कर. मी सांगतो आहे त्याकडे दुर्लक्ष करू नकोस. कित्येक वर्षे तपश्चर्या केल्यानंतर मला तुझी प्राप्ती झाली आहे. तुझ्यामुळे मला कीर्ती आणि सद्गती प्राप्त होईल अशी आशा मी मनात बाळगून आहे."

ते ऐकून शुक पित्यास म्हणाला–"मला लग्न करावयाचे नाही. मला तत्वोपदेश करा. मला या संसारसागरांत कां ढकलतां आहां?"

मायावी मत्स्यकन्या

ब्रिटीशांचे राज्य असतांना एका संस्थानाचा रामप्रताप नावाचा एक अधिपती होता. तो म्हणजे एक विक्षिप्त प्राणीच होता. अनेक अंध विश्वासांबरोबर काही खुळ्या समजुतीचा पगडा त्याच्या मनावर होता. त्याच्या डोक्यात एकदां काही शिरले की त्याच्या पासून किती नुकसान झाले तरी तो ते सोडीत नसे. म्हणून त्याला सल्ला देणाऱ्या मंत्र्यांना व प्रजेला कित्येकदां विनाकारण पुष्कळ कष्ट सहन करावे लागत.

एकदां तो बंगाल प्रांतात प्रवासाला गेला असतां तेथे त्याने तागाची म्हणजे जूटची लागवड होतांना पाहिली. स्वदेशी परत येतांच आपल्या राज्यात तीच लागवड व्हावी या साठी त्याने बळजबरीने शेतकऱ्यां-कडून तागाची लागवड करविली. त्याचा परिणाम असा झाला की तागाचे उत्पन्न तर खूप झाले,. पण ते खरेदी करायला कोणी मिळेना आणि देशात अन्नधान्याचा दुष्काळ पडला. त्यात प्रजेचे आर्थिक नुकसान झालं ते झालंच, प्रजेला खायला पुरेसे धान्य मिळणे कठीण झाले.

एकदां रामप्रतापला वाटलं की कावळ्यांच्या दोन जाती आहेत–एक साधे कावळे व दुसरे ते महार कावळे. कावळ्यांची सारी जात म्हणजे यमदूतच. ते देशात राहिले तर देशावर केव्हां कोठून संकट येईल नकळे. म्हणून त्याने कावळ्यांचा संहार सुरू केला. जो कोणी मेलेला कावळा आणून देईल त्याला इनाम देण्याची व्यवस्था केली. कित्येक लोकांनी पुष्कळसे कावळे एका मागून एक ठार करून आणले आणि इनाम मिळविले. परंतु परिणाम असा झाला की राज्यभर सर्वत्र घाण वाढली. सफाईचे काम थोडे फार कावळ्यांच्या

कडून होई ते बंद पडले. राजधानीत मेलेल्या कावळ्यांची घाण साचली आणि राज्यभर कुचकट घाण येऊ लागली. तेव्हां कोठे राजाचे डोळे उघडले. परंतु आतां कावळे कोठून येणार? म्हणून परदेशातून जो कोणी कावळे आणी त्याला प्रत्येक कावळ्याला अमुक इनाम दिले जाईल असे राजाने जाहीर केले. त्यामुळे पुष्कळ लोकांनी कावळे आणून देऊन खूप फायदा करून घेतला. असा होता हा रामप्रताप.

असला मूर्खपणा त्याने अनेक वेळा केला आणि प्रजेचे फार मोठे नुकसान झाले तरी राजाचे डोळे उघडले नाहीत. एकदा रामप्रताप आपल्या मंत्र्याला म्हणाला–" मत्स्यकन्यांविषयी तुम्हांला काय वाटते ?"

[illegible] कधीच पाहिला नसल्याने काही सांगू शकणार नाही." मंत्री म्हणाला.

"मला काल रात्री स्वप्नात दिसली एक मत्स्यकन्या ; तिचा वरचा भाग स्त्रीचा व खालचा माशाचा होता. विचित्रच नाही का ?" राजाने विचारले.

रामप्रतापच्या राजवाड्यासमोर एक मोठे सरोवर होते. या सरोवरातले पाणीच राजधानीतल्या प्रजेला प्यायला मिळे. त्यात मासे सोडलेले होते. चांदण्या रात्री रामप्रताप लहानशा होडीत बसून सरोवरात विहार करायला जाई. मंत्र्याशी तो मत्स्यकन्येविषयी बोलला त्या दिवशी रात्री स्वच्छ चांदणे पडले होते. रामप्रताप एक लहानसे होडके घेऊन सरोवरात जलविहार करण्यास एकटाच निघाला. परंतु तो थोड्याच वेळात परतला आणि मंत्र्याला तातडतोब बोलावून आणण्यास त्याने निरोप पाठविला.

मंत्री आला. राजा त्याला म्हणाला– "मी आपल्या सरोवरात स्वप्नात पाहलेल्या मत्स्यकन्येपेक्षा सुंदर मत्स्यकन्येला पाहिले. ती माझ्या होडीसमोरच आकाशात उडाली आणि पुन्हा पाण्यात अदृश्य झाली. मला ती स्पष्ट दिसली,–अर्धी स्त्री व अर्धा मासा! मला आत्तां ती पाहिजे. ती पळून निसटून जाता कामा नये. यासाठी सरोवराच्या चारीबाजूला पाहरा ठेवा आणि जाळे टाकून तिला धरून आणायची व्यवस्था करा."

"तो आपणांला भ्रम झाला असावा, महाराज! एखाद्या मोठ्या माशाला पाहून तीच मत्स्यकन्या असावीसे वाटले असेल आपल्याला. चांदण्यात तेवढे स्पष्ट कोठे दिसते ?" मंत्री म्हणाला.

"अजून मला चाळीशी लागली नाही! मी सांगितले तसे करा." मंत्री म्हणाला.

मत्स्य विभागाच्या तज्ञांनी सर्व सरोवर चाळून काढले. हजारो मासे जाळ्यांत सांपडले, परंतु मत्स्यकन्या मात्र सापडली नाही.

"सरोवरातले सर्व पाणी उपसून सरोवर कोरडे करून पहा." राजाने आज्ञा केली. तसे केले तर राजधानीभर सर्वत्र पाणीच पाणी होईल, शिवाय प्यायला एक थेंबही

पाणी न मिळाल्याने प्रजा तडफडून मरेल, वगैरे गोष्टी सांगून मंत्र्याने राजाचे मन वळवून पहायचा प्रयत्न करून पाहिला. परंतु राजा मानायला तयार नव्हता. मत्स्य-कन्या आणून दाखवा, असा त्याने हट्टच धरला.

"जो हुकुम महाराज! सरोवरातले पाणी अटविण्याची व्यवस्था करायला दोन तीन दिवस लागतील. शिवाय सरोवर चांगले चाळून काढले आहे आणि माशाचे पिल्लूसुद्धा उरले नाही. मत्स्यकन्या कोठून त्र कशी येणार? हे दोनतीन दिवस विचार करून पहा,—आपल्याला हा भ्रम तर झाला नाही?" मंत्री म्हणाला.

राजा मंत्र्यावर चिडला. मंत्री घरी परत आला. त्याच्या मोठ्या भावाचा मुलगा हलधर हा एक जादुगार होता व परदेशातून परत आला होता. त्याने मंत्र्याला तोंड उतरलेल्या स्थितीत घरी आलेला पाहून कारण विचारले आणि सर्व गोष्टी विचारून घेऊन म्हणाला—"तुमच्या राजाला दृग्भ्रम होत असेल हे सिद्ध करून दाखविण्यासाठी मी एक यंत्र तयार केले आहे. तुम्ही जाऊन थोडा वेळ विश्रांती घ्या."

मंत्री शेजारच्या खोलीत गेल्याबरोबर हलधरने तीन इंच लांब व एक इंच रुंदीचा कागद घेऊन त्याची मधोमध घडी केली. नंतर घडीचा भाग एका कांचेच्या ग्लासाच्या बुडाला चिकटविला. एक ताटली घेऊन तिच्या मधोमध एक अर्ध्या रुपयाचे नाणे वर नाण्याचे चित्र दिसेल असे ठेवले आणि थोडे पाणी ओतले. नंतर काचेच्या ग्लासाच्या बुडाला असलेला कागद पेटविला आणि ग्लासात खूप धूर केला आणि ग्लास ताटलीतल्या नाण्यावर उपडा ठेवला. आता ग्लासाच्या कडेच्या बाजूने पाहिले तर नाणे मोठं झालेलं दिसू लागलं.

हलधरने चुलत्याला बोलावून विचारले—"काका, ताटलीत किती रुपये आहेत हो?"

मंत्र्याने लक्षपूर्वक पाहून म्हटले—"एकच रुपया आहे की रे!"

"एकच रुपया आहे, जास्ती नाहीत नक्की सांगता येईल का?" हलधरने विचारले.

"होय!" मंत्री म्हणाला.

"तुम्हांला भ्रम झाला आहे! तो रुपयाच नाही मुळी!" असे म्हणत हलधरने काचेचा ग्लास उचलून पाण्यातले अर्ध्या रुपयाचं नाणे काढून दाखविले. तो केवळ डोळ्यांचा भ्रम होता, हे सांगायला हरकत नव्हती.

तो भ्रम कसा होतो हे हलधरकडून विचारून घेऊन मंत्र्याने ते यंत्र जसेच्या तसेच नेऊन राजासमोर ठेवले व विचारले—"महाराज! आपल्याला याच्यात किती रुपये दिसतात?"

"एक रुपया आहे. मला कमी दिसते, असे वाटले का तुम्हांला?" राजाने विचारले.

"क्षमा करा, महाराज! माझ्या पुतण्याने मला असाच प्रश्न विचारला होता तेव्हां आपण सांगितलेत तेच उत्तर मी दिले. मला दृग्भ्रम झाला असल्याचे त्याने सांगितले. आपल्याला माझ्यापेक्षा चांगलं दिसतं नाही का? आपल्याला दृग्भ्रम होण्याचं कारण नाही, होय की नाही? म्हणूनच आपल्याला मी विचारले. ग्लासाखाली वास्तविक काय आहे, ते कृपा करून पहावे!" मंत्री म्हणाला.

राजाने चटदिशी ग्लास उचलला. ताट-लीत अर्ध्या रुपयाचे नाणे होते.

राजा अवाक् होऊन पहात राहिला. नंतर स्वतः म्हणाला—"म्हणजे माझ्या डोळ्यांनीसुद्धा मला फसविले म्हणावयाचे! कदाचित् मी पाहिलेली मत्स्यकन्या असाच दृग्भ्रम तर नसेल?"

"का नसेल महाराज! त्या पूर्वीच्या रात्री आपण स्वप्नात मत्स्यकन्या पाहिली होती म्हणालात, होय ना? आतां सरोवर अटविण्याची गरज उरली नाही, म्हणा-वयाचे का?" मंत्र्याने विचारले.

राजाने नकारार्थी मान हलविली. मंत्र्याचा जीव भांड्यात पडला.

